

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Sevda ÇAKMAK

STEP'ANNOS ORBELEAN'S'A GÖRE MOĞOLLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Ömer SUBAŞI

Artvin -2017

Her hakkı saklıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ	1
Robert Bedrosian'ın “Step’annos Orbelean’s Sisakan Devletinin Tarihi” Eserinin Ön Sözü.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
STEP’ANNOS ORBELEAN’S SİSAKAN DEVLETİNİN TARİHİ 66. BÖLÜM	
1.1. Bu Bölümde Orbelans’ın Büyük Naxarardom Niteliğiyle, Onların Ülkeye Gelişleri Ve Bununla Birlikte Gelişen Çeşitli Olaylar Ve İşler İle İlgili Birçok Yazılar Yer almaktadır.....	10
1.2. Bu Bölüm Orbelans’ın Büyük Naxarardom Doğası İle İlgili, Onların Ülkeye Gelişleri Hakkında Ve Çeşitli Olaylar Ve İşleri Hakkında Çeşitli Yazıları İçermektedir.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	
STEP’ANNOS ORBELEAN’S SİSAKAN DEVLETİNİN TARİHİ 70. BÖLÜM	
2.1. Bu Bölüm Yazı Argun Han'dan Sonra Gelen Dünya Hâkimi Krallar Ve Onların Tüm Faaliyetleri İle İlgilidir.....	34
2.2. Step’annos’ un Kitabı İçin Açıklama Yazısı.....	41
SONUÇ	44
KAYNAKÇA	47
HARİTALAR	49

ÖZET

13. yy.'ın başlarında tarih sahnesine çıkan Moğollar, kuruluşlarından kısa bir süre sonra geniş coğrafyalara yayılarak büyük bir imparatorluk haline gelmişler ve birçok millet ve devletle ilişki içerisine girmişlerdir. Batıya doğru yönelen Moğolların, Anadolu ve Kafkasya'da hâkimiyetleri altına alıp etkileşim içerisine girdikleri milletlerden birisi de Ermeniler olmuştur.

Ermeniler, Moğolların Kafkasya ve Anadolu'da hâkimiyet altına aldıkları diğer milletlerden farklıdır. Moğollar, Ermenileri bir müttefik ve kılavuz olarak görmüşler ve her alanda derin ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu geniş coğrafyada karşılaştıkları birçok halk ve devlete korku salan Moğollar, hakimiyetleri altına aldıkları Ermeniler için korkudan çok bir ümit olmuşlardır. Bu ümide sarılan Ermeniler, Moğolları, düşmanları olan Müslümanlara yani Araplara ve Türklere karşı kendi çıkarları için kullanmanın yollarını aramışlardır. Moğollar da yabancıları oldukları bu coğrafyalarda, sadık bir tebaa olarak görüp hâkimiyetleri altına aldıkları Ermenileri askeri ve siyasi alanlarda kullanmışlardır. Kendilerine birtakım hediyeler vererek ve vaatlerde bulunarak Ermenilerin askeri gücünden ve bölgeye dair bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak hâkimiyet alanlarını kolaylıkla genişletmişlerdir. Bütün bu karşılıklı çıkarlar, bir asır sürecek geniş bir ilişki ağı ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmamızda Ermenilerin, Moğolların hâkimiyeti altına girdikleri dönemden başlanarak, Moğolların Ermenilere ne gibi idari ve mali politikalar uyguladıkları, Ermenilerin Moğol idare sisteminde nasıl bir yer edindikleri, Moğolların uygulamış oldukları politikaların şekillenmesinde Ermenilerin nasıl bir rol üstlendikleri, dönemin yazarı Step'annos'un kalemiyle değerlendirilmiştir.

Step'annos eserinde, ailesiyle ve topraklarıyla ilgili anlatımlarda mübalağa edilen konular olmuşsa mazur görülmesini şu mütevazî dille rica etmiştir: “Sevgili okuyucu, bu yazarı kendi ailesinin gururunu abarttığı için eleştirmeyin veya açıklamalarını abarttığını veya süslediğini düşünmeyin. Tanrı şahidimdir ki; anlatımımın başından sonuna kadar gerçeği araştırılmış ve kapsamlı incelemelerden sonra ortaya çıkmış ve size sunulmuştur. Görgü tanıklığı olduklarımıza gelince, burada birçok olaydan küçük ve doğru bir bölüm sunduk. Tıpkı diğer evlerin soy kütüklerini ve anıtlarını ilk zamanlardan özenle ve doğru bir şekilde sunduğumuz gibi kendi

III

yurdumuzla ilgili olan bölüme daha titizlikle yaklaştık. Bu kitapta Sisakan toprakları ile ilgili açıklamalarda bulundum. Orbeleans oğulları buraya lord olarak geldikleri sürece değinirken hikayelerini de anlatmam gerekiyordu. Bu tarihçeyi aklınızda hiç önyargı olmadan kabul edin ve bizi bu konuda suçlamayın. Sonsuza dek mutluluklar.” Amin.

Anahtar Kelimeler: Step’annos, Orbeleans, Moğollar, Ermeniler, Sisakan, Kafkasya

ABSTRACT

At the beginning of the 13th century, the Mongols had a great power, spreading over wide geographies shortly after their foundation, and having entered into relations with many nations and states. One of the nations where the Mongols, heading towards the west, came under the dominance of Anatolia and Caucasia and they interacted with the Armenians.

The Armenians are different from the other nations that the Mongols have dominated in the Caucasus and Anatolia. Because the Mongols considered the Armenians as an ally and a guide, and they were able to develop deep relationships. The Mongols, fearing many peoples and the state they met in this vast geography, became more hopeful rather than fearing the Armenians under their domination. The Armenians, who had been embracing this prosperity, had searched for ways to use the Mongols against their enemies, Muslims, that is, Arabians and Turks, for their own benefit. The Mongols also used Armenians for their military and political purposes, which they regarded as loyal subjects and under their dominance in these geographies where they were foreigners. By giving them some gifts and making promises, Armenians easily expanded their areas of dominance by utilizing the knowledge and experience of the region from the military power of the Mongols. All these mutual interests had created a network of relationships that would last over a century.

Starting from the time when the Armenians were under the rule of the Mongols, this study has been evaluated by the writer Stepanos, as to what kind of administrative and financial policies the Mongols had applied to Armenians, how the Armenians took place in the Mongolian administration system and how the Armenians played a role in shaping the policies the Mongols had implemented.

In Stepanos' work, he asked the following modesty to be seen as an excuse if there had been an exaggeration in the account of his family and his land: Dear reader, do not criticize this writer for the fact that he does exaggerate or expose his explanations for his family's exaggeration of pride, or do not think, as Stepanos wrote in his book, his family and his stories are about exaltation. God is the witness; from the beginning to the end of my narrative, the truth has been researched and emerged after extensive reviews

and presented to you. When it comes to being an eyewitness, we have offered you a small and true chapter on many occasions here. Just like the other household's family tree, we have meticulously approached the division related to our homeland as we offer the monuments from the earliest times in a careful and true manner. In this book I found the explanation of the Sisakan lands. As the orbeleans came here as lords, I had to tell them their stories. Accept this history without any prejudice in your mind and do not accuse us of it. Happiness forever.” Amine.

Key Words: Step'annos, Orbeleans, Mongols, Armenians, Sisakan, Caucasia

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Edt. : Editör

İ.A : İslam Ansiklopedisi

İ.Ü : İstanbul Üniversitesi

İ.Ü.E.F.Y : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

TDA : Türkiye Diyanet Ansiklopedisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

Yy. : Yüzyıl

ÖN SÖZ

Ortaçağ'ın önemli bir gücü konumunda olan Moğollar, kısa sürede geniş coğrafyalara yayılarak birçok devlet ve milleti hâkimiyetleri altına almışlardır. Moğollar, hâkimiyetleri altına aldıkları milletlerin tarihlerinde önemli bir rol oynadıklarından, onlarla ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar ülkemizde genellikle onların Türk ve İslam dünyası ile olan münasebetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Moğolların hâkimiyeti altına aldıkları, nüfusu az olan ve tarih sahnesinde fazla yer edinmemiş olan Gürcüler, Ermeniler ve Süryaniler gibi gayrimüslim halklarla münasebetleri ise göz ardı edilmiştir. İşte bu çalışmamızla Ermenilerle Moğolların bir asrı aşan ve şimdiye kadar ele alınmamış olan ilişkilerini ortaya koymayı amaçladık. Yapmış olduğumuz bu çalışma göstermiştir ki Moğollar ile Ermenilerin ilişkileri sadece kendilerini etkilememiş Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye'de yaşayan diğer halkları ve devletleri de etkilemiştir. Çünkü Ermeniler, Moğolların bölgedeki en sadık müttefiklerinden birisi olarak bölgede uygulanan Moğol politikalarında aktif rol almışlar ve onlarla diğer halkları da etkileyen sıcak ilişki içerisinde olmuşlardır.

Aşağıda çevirisini yaptığımız metin, çok erken dönemlerden 13.yy'ın sonlarına kadar, tarihi Doğu Ermenistan'da hüküm süren Sisakan bölgesinin tarihini anlatmaktadır. Ancak Step'annos'un "Sisakan Devletinin Tarihi" adlı eserini yazmaya ne zaman başladığını bilmemekle birlikte 73. bölümde bize, İran'da Moğol II. Hanid'in hâkimiyete sahip olduğu, Gazan Han'ın hükümdarlığında (1295-1304) yönetilen ülkede, 1299 yılında eserini tamamladığını belirtmiştir. Step'annos Orbelean 1250-1304 dolaylarında, bu bölgeyi yöneten ünlü Orbelean ailesinde olduğu kadar, Ermeni Kilisesinde de önemli bir figürdü. Yazarımız da gidebildiği kadar eski dönemlerden bahsederek eserine başlar, en eski materyalleri araştırırken karşılaştığı sorunları anlatır. Kendi yerli kaynakları onu yanılttığında, Sisakan tarihi üzerine kendisinden önce çalışan tarihçilerin bilgisine güvenir. Ancak yerel kaynakları kullanmasından ötürü eski dönemlere ait bilinmeyen yazarlardan detaylarla eserini tamamlar. Bu alışlagelmemiş dökümanlar arasında, 5.yy. Petros Sisakan'a ait nutuklar, Sevan'ın Mashtots' tarihi, şuanda kayıp olan Katoghikosal genelgeler, Kat'oghikoi'dan Sisakan piskoposlarına

gönderilmiş mektuplar ve cevapları, fermanlar, kiliseye ait demirbaş, belgeler, kayıtlar, baskı bilgileri, Sisakan prenslerine ve Sisakan krallarına ait eski mektuplar vardır.

Step'annos'un "Sisakan Devletinin Tarihi" adlı esrinin çevirisi çok zor olmamakla birlikte Ermeni dilini bilmediğimizden, bölgenin coğrafi ve şahıs isimleri bilgisine hakim olmadığımızdan yer ve şahıs isimlerini bulmakta oldukça zorlandık. Bu yüzden bazı yer ve isim adlarını orijinal haliyle çalışmamızda verdik.

Çalışmamızı Step'annos'un "Sisakan Devletinin Tarihi" adlı eserinin 66. ve 70. bölümleri üzerinde yoğunlaştırdık. Çalışmamızın siyasi ve idari bir çalışma olması sebebiyle, aradaki diğer bölümlerin ise daha çok kilise çalışmaları ve dini metinler olmasından bu bölümler üzerinde fazla durmadık. Eserin çevirisini yaptığımız 66. bölümünde çevirdiğimiz şekliyle "Orbelans'ın büyük naxardom doğası ile ilgili, onların ülkeye gelişleri ve bununla birlikte gelişen çeşitli olaylar ve işeler." anlatılmakta. 70. bölüm ise "Argun Handan sonra gelen dünya hakimi krallar ve onların tüm faaliyetleri." ile ilgilidir. Son olarak eserin son bölümünde bulunan dua nitelikli Step'annos'un "Sisakan Devletinin Tarihi" adlı eserinin açıklama yazısının çevirisini de yaparak çalışmamızı sonlandırdık.

Bu konuyu bana tavsiye eden ve bu esnada her yönden yardımcı olan, değerli danışmanım Doç.Dr. Ömer SUBAŞI'na minnet ve saygılarımı sunarım. Ayrıca çalışmamı okuyup düzeltmelerde desteğini esirgemeyen Arş.Gör. Nagehan GÜLER'e teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak hayatım boyunca hiçbir zaman maddi ve manevi desteğini üzerimden esirgemeyen başta babam Duran ÇAĞLAN olmak üzere sevgili aileme, çalışmam süresince verdiği sonsuz desteklerinden dolayı sevgili eşim Mustafa Onur ÇAKMAK'a ve kayınvalidem Hülya ÇAKMAK'a sevgi ve minnettarlığımı sunarım.Nihayetinde çalışmam sırasında varlığıyla huzur veren kızım Livane Mira ÇAKMAK'a sonsuz sevgimi sunarım.

GİRİŞ

13.yy. başlarında ortaya çıkan tabiri yerindeyse orta Asya'yı kasıp kavuran büyük güç Moğolların, bu coğrafyada yaptığı işler ve bilhassa Ermenilerle olan münasebetlerini Stepannos Orbeleans'ın gözünden anlatmaya çalıştık. Ancak eserimizi hazırlarken Stepannos'un anlattıklarının gerçeği ne kadar yansıtıp yansıtmadığını veya kronolojinin ne kadar doğru verilip verilmediğinin tenkidi için bu dönemi kaleme alan Ermeni müverrihlerinden Genceli Kiragos, Vardan, Aknerli Grigor, Başkumandan Simbat, Ermeni Kralı II. Hetum, Gorigos Senyörü Hetum gibi dönemin yazarlarını da tanıtmaya ihtiyacı duyduk. Çünkü eserin Ermeniceden İngilizceye çevirisini yapan Robert Bedrosian, eserinin önsözünde de belirttiği gibi başka dillere çevirisi yapılmış olsa da eserin henüz eleştirel bir basımı yapılmamıştır.

Stepannos Orbeleans yazarlığının yanı sıra rahiplik, başrahiplik ve Sisakan metropoliti olarak görev yapmıştır. Bu görevlerinin yanı sıra Ermenistan'da hüküm süren ünlü Orbelean Hanedanı'nın da bir üyesidir. Onun bu vasıfları eseri hazırlarken hem dini hem de siyasi konularda bizi subjektif davranabileceği düşüncesine itmektedir. Zaten eserde de kendisi bizzat bu konuya dikkat çekmektedir. Yazar çevirisini yaptığımız 66. bölümün başında Moğollardan bahsederken onların ne kadar ahlaklı, sadık ve iyi bir topluluk olduklarını söylemiş ve onlardan övgüyle bahsetmiş ancak hemen arkasından “ Muhammet'in dinini kabul ettikten sonra bu özelliklerini kaybettiler.” ifadesi düşüncemizi doğrular niteliktedir. Yine anlattığı olaylarda Ermeni kral ve komutanlarının yaptığı her olayı sanki ilahi bir gücün desteklediği düşüncesi de yazarın öznel yargılara yer verdiğini doğrulamaktadır.

Başka bir dikkat çekmemiz gereken konu ise, yazar eserde Simbat'ın Beyaz Kral Mengü Han'ın huzuruna gittiği burada kaldığı sürede çadırının üzerinde haç şeklinde ve yukarı doğru ilerleyen ok şeklinde kırmızı ışıklar belirmediğini ve bunun neticesinde Mengü Han'ın kendisine saygı ifadelerinde bulunduğunu belirtmiştir. Oysaki dönemin yazarları bu konuyu, Mengü Han'ın huzuruna Kral Hetun'un gittiğini ve hikayenin Hetum'un başından geçtiğini anlatırken Simbat'ın I. Hetum'un emriyle Güyük Han'ın yanına gittiği ifade etmektedirler. İşte bu ve benzeri konuların da daha iyi irdelenebilmesi açısından çalışmamıza geçmeden önce hem eserin yazarını hem de

dönemin müelliflerini tanıtacağım.

Eserin yazarı Step'annos Orbelean (1250-1304 dolaylarında), bu bölgeyi yöneten ünlü Orbelean ailesinin hanedanında olduğu kadar, Ermeni Kilisesinde de önemli bir figürdü. Step'annos'un doğduğu yıl kesin olarak bilinmemektedir. Bazı akademisyenler onun 1250-60 yıllarında doğduğuna inanırlar. Bu tezlerini de takriben 25-30 yaşlarındayken 1280-81 yıllarında rahip olarak atanmasıyla temellendirirler. Step'annos; ağırlıklı olarak Ermenilerin yaşadığı; kuzeyde Gürcistandan başlayıp doğu ve batı tarihi Ermenistan, kuzey Mezopotamya ve Kilikya boyunca uzanan toprakların Moğol II. Khanid tarafından yönetildiği dönemde yaşadı. Step'annos rahiplik eğitimi aldı ve sırasıyla yazar (dpir), yardımcı rahip ve rahiplik görevleri yaptı. 1285-86 yıllarında babası onu Kilikya'ya gönderdi.

1290'ların sonu 1300'lerin başlarında, Step'annos Grigor Anawarzets'inin, Kilikya kat'oghikos politikalarına karşı direnen doğu Ermenistan papazlarının aktif lideriydi. Ölüm yılı olarak halen Noravank manastırında duran 1303-4 tarihli mezar taşını baz alıyoruz. Step'annos'un 'Sisakan Devletinin Tarihi' adlı uzun eserini yazmaya ne zaman başladığını bilmiyoruz. 73. bölümde, bize, İran'da Moğol II. Hanid'in hâkimiyete sahip olduğu, Gazan Han hükümdarlığında yönetilen (1295-1304) ülkede, 1299 yılında eserini tamamladığını belirtmiştir. Yazar ve eser hakkında detaylı bilgiyi Robert Bedrosian'ın ön sözü başlığı altından Robert Bedrosian'ın kendi anlatımıyla verdik. Ayrıca Step'annos Orbeleans ve eseri hakkında başka detaylı bilgi için H. Andreyan'ın "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları" adlı makalesinde mevcuttur.¹

Ermeni Müellifi Kiragos Vakayinamesi, Moğol istilasının gerçekleştiği yıllarda yaşayan Müellif Kiragos (1200-1271), Gence (Kantzag) doğumludur. Yedihli Manastırında rahiplik yapmıştır. Eseri yaklaşık bin yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Kiragos'un eseri iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, kendisinden öncekilerin eserinden derlenmiştir. İkinci kısım, geniş kapsamlı olup, Kilikya baronları arasında ilk

¹Andreyan. H. D. (1950), "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", Tarih Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 419-423.

defa Kral taç ve unvanın taşıyan II. Lui'nin saltanatından başlar ve müellifin yaşadığı zamanda meydana gelen olayları ihtiva eder. Ermenilerin ve komşularının siyasi, ekonomik, dini, kültürel ve sosyal yaşantısını başarıyla aktaran eserin ilk baskısı 1858'de Moskova'da yapılmıştır. Ayrıca eserin Moğollarla ilgili kısmı Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar" adıyla *Türkiyat Mecmuası*'nda 1926 yılında yayınlanmıştır. Bizim yararlandığımız baskısı Gürsoy Solmaz'ın tercüme ettiği "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar" adlı eserin 2009 basımıdır.²

Müverrih Vardan, Genceli Kiragos'un da anlattığına göre o, gerek ruhani liderler gerek hristiyan prensler nezdinde haiz olduğu itibar sayesinde daima kendisine danışılan bir kimse olmuştur. Vardan Ermenistan'ın doğusunda Albanlar memleketine yakın bir yerde Moğol istilasının başladığı dönemde doğmuştur. 1271 tarihinde ölmüştür. "Cihan Tarihi" adıyla kaleme aldığı eseri Hılkatten başlayarak 6000 senelik bir tarihi içerir. Yazar eserinin ilk kısmı için başta Tevrat olduğu halde, başka eski eserlerden istifade etmiştir. Yazarın başlıca amacı Ermeni tarihini yazmak olduğundan eserde kendi milletinin menşei ve yurdunun kuruluşunu anlatmak için Nuh oğullarından meydana gelen milletleri ve onların kurdukları yurtları, Tevrat'a ve an'anevi tarihlere göre nakleder. Eserde 889'dan 1269 tarihleri arasındaki kısım Ermeni tarihi ve bölgedeki milletler hakkında bilgiler vermektedir. Bu eser Moğol istilası hakkında geniş bilgiler vermese de bölgede istilanın başladığı dönemdeki siyasi tablo hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca eserde Vardan, Hülagu Han ile bir kurultay sırasında yaptığı görüşmeyi eserinde uzun uzun anlatmıştır. Eserin Moğollarla ilgili kısmı Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilerek *Tarih Semineri Dergisi*'nde 1937 yılında yayınlanmıştır.³

Aknerli Grigor, yazarın yaşamıyla ilgili pek bilgimiz yoktur. Eserlerinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda Akner Manastırına bağlı bir rahip olduğu anlaşılmaktadır. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte 1335 yılında öldüğü sırada

²Müellif Kiragos, Ermeni Müellifi Kiragos'un Vakayinamesi, Edt. Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, 21.

³Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrand Der Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, Cilt 1. İstanbul 1934, 154-158.

yaklaşık 85 yaşında olduğu söylenebilir. Eserde kullandığı üsluptan ve şiveden Grigor'un Kilikyalı olduğu sonucuna varılabilir. 13.yy. müelliflerinden Aknerli Grigor'un "Okçu Milletinin Tarihi" adlı eseri, 1240'dan 1272'ye kadar geçen 44 senelik olayı, yani Moğollar'ın Ermenistan'a yaptıkları taarruzların tarihini yazmayı amaçlamıştır. Yazar eserinde Moğollar'ın Doğu vilayetlerinde ve Anadolu'daki istila ve tahribatlarını ve Kiliky krallarının onların tahribkar hareketlerinden kurtulmak amacıyla dostane münasebette bulduklarını ifade eder. Ermenice metin 1870'te St. Petersburg'da ve Kudüs'te basılmıştır. Rusça tercümesi K. Patkanian tarafından, sr. Petersburg, 1871. İngilizcesi: History of the Nation of the Archers by Grigor of Akano; hitherto ascribed to Malakia The Monk. ⁴

Başkumandan Sımbat Vakayinamesi, Babaron Senyörü olup kral I. Leon'un ölümünden sonra devlet naibi olan Kostantin'in oğludur. Sımbat, kendi ifadesine göre, 1208 yılında doğmuş ve henüz 10 yaşında iken Kral I. Leon tarafından saraya alınmıştır. Sımbat kardeşi I. Hetum döneminde ve onun halefi I. Leon'nun hakimiyetinin ilk senelerinde, ölüm yılı olan 1275 tarihine kadar başkumandanlık görevini muhafaza etmiştir. 951-1334 tarihleri arasında kapsayan Vakayinamesinde Kilikya Ermenilerinin tarihleri hakkında geniş bilgiler vermiştir. Kral I. Hetum tarafından elçi olarak gönderilmiş ancak bu seyahatine dair bir satırlık bilgi vermiştir. Moğollarla birlikte Ermenilerin Memlûklere karşı olan saldırılarına bizzat iştirak ederek bu hadiseler hakkında eserinde bilgiler bulunmaktadır. Bu eser Kilikya Ermenileriyle Moğolların ilişkilerinin bizzat içerisinde yer almıştır. Türkçe tercümesi Hrant D. Andreasyan tarafından 1949 yılında yapılmıştır.⁵

Ermeni Kralı II. Hetum'un Vakayinamesi: Moğolların Anadolu'daki hâkimiyeti hakkında geniş bilgiler veren Kral II. Hetum'un Vakayinamesi 1296 yılında yazılmıştır. Uzun süre II. Hetum'un eseri sehven Ermeni bilim adamları tarafından Hetum Patmiç'e atfedilmiştir. Bundan dolayı M. Avgeryan bu metnin bir nüshasını 1842 yılında Hetum Pamiç'in çalışmasıyla birlikte yayınlamıştır. Ancak sonradan

⁴Andreasyan. H. D. (1950), "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", Tarih Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 418-419.

⁵Andreasyan. H. D. (1950), "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", Tarih Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 409-414.

başka bilim adamları Hetum Pamiç'in değil de Kral II. Hetum'a ait olduğu iddiasını odaya atmışlardır. Bu eser X. yüzyılda başlayarak 1351 yılına kadar ki olayları içermektedir. Vakanüvis, Moğol hükümdarlarıyla görüşmüş, başta Gazan Han olmak üzere onlarla I. Hetum zamanında olduğu gibi Ermeni-Moğol dostluk seviyesine çıkarmak için diplomatik görüşmeler yapmıştır. Eserin 1297 yılına kadar olan kısmını Kral II. Hetum'un devamının ise başka birisi tarafından yazılan zeyli olduğu anlaşılmaktadır. Moğollarla ilişki içerisinde olan Kral'ın yazmış olduğu bu eser Ermeni-Moğol ilişkileri açısından zengin bir bilgi kaynağıdır. Eserin Moğollarla ilgili kısımları Mehmet Mürselov tarafından Rusçadan Türkçeye çevirisi yapılmıştır.⁶

Gorigos Senyörü Hetum, Kilikyalı olan Hetum Kral II. Hetum zamanında yaşamıştır. Kral II.Hetum'un Mısırlılara karşı yaptığı muharebelerde mareşal ünvanıyla katılmıştır. Yazar Hetum Tarihi adlı eserinin on beşinci bölümünden sonra toplam 39 bölümde, Cengiz Han'dan başlayarak Moğol hanlarının muhtelif istikametlere ve bilhassa garba ve Anadolu'ya doğru yaptıkları istila ve taarruzlarını anlatır. Bu kısımda Hülagü ve Abaka Hanlar'a ve onların Anadolu'da Mezopotamya'da ve Mısır'da yapmış oldukları taarruzlara geniş yer vermiştir. Yazarın bundan başka Ermenice olarak yazmış olduğu bir vakayinamesi bulunmaktadır. Yazmış olduğu vakayiname, 1076'da başlayıp 1307 yılında son bulmakta ve 232 yıllık olayları kapsamaktadır. Yıllık notlar şeklinde yazılmış olan eserde Moğollarla Ermenilerin ilişkilerine dair geniş bilgiler verilmese de özellikle olayların tarihlendirilmesinde kullanılmıştır. Eserin Hrant D. Andreyan tarafından Türkçeye tercüme edilen ve Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.⁷

Robert Bedrosian, çevirisini yaptığımız Stepannos Orbeleans'ın "Siskan Devleti'nin Tarihi" adlı eserinin yanı sıra "Aristakes Lastivertc'i's History, P'awstos Buzandac'i's History of the Armenians, The Primary History of Armenia or Histry of the Ancestors, Armenia During the Seljuk and Mongol Periods, Vardan Arewelts'i's Compilation of History, Table of Contents TheTurco-Mongol Invasions and The Lords

⁶Mürselov, Mehmet, *Ermeni Kaynakları Moğollar Hakkında (XIII-XIV. Yüzyıl Yazmalarından Parçalar)*, Editör: Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, 281.

⁷Andreyan. H. D. (1950), "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 415-418.

of Armenia in the 13-14th Centuries, History of the Tartars (The Flower of Histories of the East) compiled by Het'um the Armenian of the Praemonstratensian Order, John Mamikoneans's History of Taron, T'ovma Metsobets'i's History of Tamerlane and His Successors, Ghazar P'arpec'i's History of the Armenians, Ghewond's History, Kirakos Genjakets'i's History of the Armenians, History of the Nation of Archers, Attributed to Grigor of Akner" gibi eserlerin çevirisini de yapmıştır.

Robert Bedrosian'ın “Step'annos Orbelean's Sisakan Devletinin Tarihi” Eserinin Ön Sözü

Aşağıda çevirdiğimiz metin, çok erken dönemlerden 13.yüzyılın sonlarına kadar, tarihi Doğu Ermenistan'da hüküm süren Sisakan bölgesinin tarihini anlatmaktadır. Yazarı Step'annos Orbelean 1250-1304 dolaylarında, bu bölgeyi yöneten ünlü Orbelean ailesinin hanedanında olduğu kadar, Ermeni Kilisesinde de önemli bir figürdü. Ermeni dağlık bölgelerinde hüküm süren naxarar ya da lordluk sisteminde, bazı özel bölgeler önemli lord aileler veya hanedanlar tarafından veraset sistemiyle yönetilirdi. Yazarımızın döneminde; ticaret ve savaş ganimetlerinden elde ettikleri zenginlikleriyle, soylu olmayan ailelerin önemli konumlara gelmesiyle bu sistem hızlı bir şekilde değişime uğradı. Sisakan gibi bölgelerde eski soylu ailelerin veraset hakkı hala önemli bir prestij sağlıyordu. Ancak Orbeleans söz konusu olduğunda, toplum içindeki önemli konumları, şanlı geçmişleri sayesinde bu prestiji uzun yıllar boyunca korudular. Step'annos'un yaşadığı süre boyunca Orbeleans ailesi Ermenistan'da zengin ve güçlü bir aileydi. Ayrıca güçlü bir Gürcistan bağı da vardı. Eski geleneklerin ve uçsuz bucaksız toprakların meşru mirasçıları olmalarının yanı sıra ticaretle de uğraşıyorlardı.

Step'annos'un doğduğu yıl kesin olarak bilinmemektedir. Bazı akademisyenler onun 1250- 1260 yıllarında doğduğuna inanırlar. Bu tezlerini de takriben 25-30 yaşlarındaiken 1280-1281 yıllarında rahip olarak atanmasıyla temellendirirler. Step'annos ağırlıklı olarak Ermenilerin yaşadığı kuzeyde Gürcistan'dan başlayıp doğu ve batı tarihi Ermenistan, kuzey Mezopotamya ve Kilikya boyunca uzanan toprakların Moğol II-Hanid tarafından yönetildiği dönemde yaşadı.

Bu dönemde Ermeniler farklı inançlara ve dillere sahipti ve resmi olarak Moğol yönetimi altında yaşıyorlardı. Yazarımızın yaşadığı dönemde genellikle istikrar hâkimdi. Step'annos rahiplik eğitimi aldı ve sırasıyla yazar, yardımcı rahip ve rahiplik görevleri yaptı.

1285-1286 yıllarında babası onu Kilikya'ya gönderdi. Kilikya'da paskalya gününde Step'annos büyük Sisakan'ın metropolit'i olarak atandı; kimisi Vayots' Dzor'da, kimisi Tat'ev'de yaşayan diğer tüm piskoposların üstünde yer aldı. 1287-

1288 yıllarında eve döndü. İsyancı piskoposlarla süren uzun mücadeleler sonrasında Step'annos Tat'ev ve Noravank' piskoposluklarını kontrol altına aldı. Bu aşamadan sonra büyük bir çalışkanlıkla yetkisi dâhilindeki, zarar görmüş, kötü durumdaki bütün kiliseleri ve manastırları yenilemeye başladı. 1290 yılının başlarında, Kardeşi Elikum'un yönettiği, Sisakan'a kendisi de ruhani liderlik yapmıştır.

1290'ların sonu 1300'lerin başlarında, Step'annos Grigor Anawarzets'inin, Kilikya Kat'oghikos politikalarına karşı direnen doğu Ermenistan papazlarının, aktif lideriydi. Ölüm yılı olarak hâlen Noravank manastırında duran 1303-1304 tarihli mezar taşını baz alıyoruz.

Sisakan Devletinin Tarihi, Step'annos'un kendi bilgeliği, zekası ve yazarlık yeteneğiyle donatılmış, klasik Ermenice ile büyüleyici hale gelmiş paha biçilemez bir edebi tarih eseridir. Bu kitap, orta dönem Ermenistan'dan beri bilinen "Evrensel Tarih" türüne aittir. Bu tarz eserler tarih olarak yazarın gidebildiği en eski tarihe kadar gidip yazarın yaşadığı çağa gelirler. Eğer kitabın kaynakları halen hayattaysa, yazar bunu kitabında tasvir eder, bu yüzden bu eserler çok değerlidir. Ancak böyle bir durum Step'annos'un eserinde söz konusu değildir. Yazarımız da gidebildiği kadar eski dönemlerden bahsederek eserine başlar, en eski materyalleri araştırırken karşılaştığı sorunları anlatır. Kendi yerli kaynakları onu yanılttığında, Sisakan tarihi üzerine kendisinden önce çalışan tarihçilerin bilgisine güvenir.

Step'annos, baskı bilgileri ve kayıtlarını, tarihi kaynak olarak kullanan ilk premodern Ermeni tarihçisidir. Step'annos'un bu eseri sayesinde tahrip edilen kayıtlar yeniden düzenlenme şansı bulmuştur. Step'annos Gürcü dilini bilirdi ve K'art'li tarihi olarak kullandı. Aynı zamanda muhtemelen İnanca da biliyordu. En önemlisi, edebi ve dil bilimsel yeteneklerinin yanı sıra, Step'annos Orbellean zeki, araştırmacı ve güvenilir bir tarihçiydi. Zaten çok önemli olan bu tarihi eser, Step'annos'un kendi dönemini detaylı bir şekilde anlattığında daha da önem kazanmıştır. Eski Sisakan Lordu Tarsayich'in eğitilmiş oğlu ve hükümdar Elikum'un kardeşi olan olan, Step'annos bütün soylu kişileri tanıyacak, Ermenistan devletindeki olayları bilecek pozisyondaydı. Buna benzer olarak, Gürcü dilini bilmesi ve ailesinin etkin Gürcü bağının olması hiç kuşkusuz onu Gürcistan'da bulunan çoğu Ermeni tarihçinin ulaşamayacağı Gürcü kaynaklarına ulaşma şansı tanıdı. Sisakan metropoliti olarak bu

bölgede bulunan bütün kiliselere ve manastırlara hükmetme hakkına sahipti. Üstelik kıdemli tanıklara sahipti ve onlardan büyük saygı görüyordu. Çevirisini yaptığımız 66. bölümde, yazar Kilikya'ya seyahatini şu şekilde anlatır:

“Ancak Spet’annos (yazar) oraya vardığında kat’oghikos (Yakob I, Klayets’i 1268-1286) çoktan ölmüştü. Ermenistan Kralı Lewon, onu büyük bir hürmetle karşıladı ve ona burada kalması ve kat’oghikosal tahtına oturması için ısrar etti. Step’annos buna rıza göstermedi.”

Kendisi şahsen 3 Moğol Kağanını tanıyordu bunlar: Argun, Geyhatu ve Ghazan’dı. Bu 3 Kağan da onun önemli ruhani liderliğine saygı duyuyor ve onun isteklerini hemen karşılıyorlardı.

Sonuç olarak, Step’annos kendi ülkesi ve kendi dönemi hakkında güvenilir tarih yazma yetkisine sahip hale gelmiştir. Ne yazık ki Sisakan Devlet Tarihi hakkında henüz eleştirel basım yapılmamıştır. Ermenice metin ilk olarak Karapet Shahnazareants' (Paris, 1859) tarafından yayımlanmıştır. 2 yıl sonra, j. Emin Moskova'da Shahnazareants'ın metni ile karşılaştırma yaptığı iki el yazmasına dayanan bir baskıyı piyasaya sürmüştür. 3. Basım 1910 da Tiflis'te, Ghukasean Kütüphane Serisinde, Paris'te yapılan metne içerik eklemesiyle yapılmıştır. Tamamen Fransızca çeviri iki cilt halinde M. Brosset (St. Petersburg 1864-1866; Histoire de la Siounie, par Stephannos Orbelian) tarafından yapılmıştır. Modern Ermeniceye tam çevirisi ise A. Abrahamyan (Erevan, 1986) tarafından yapılmıştır. Kişisel bölümlerin Rusça 'ya çevirisi K. Patkanov ve A. G. Galstyan tarafından yapılırken Fransızca'ya çevirisi M. S. Saint-Martin tarafından yapılmıştır. Şimdiki yazar aynı zamanda Saljuqs, Zak'arids, and Mongols hakkında bazı bölümleri de doktora tezi için çevirmiştir (The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14. centuries, 1979). Şuan bulunan İngilizce çevirisi 1859 Shahnazareants' Classical Armenian metninden yapılmıştır.

Robert Bedrosian

Long Branch, New Jersey, 2012

2012-2015 İnternette yayınlandı.

1-50. Bölümler 2012 51-74. Bölümler 2015

BİRİNCİ BÖLÜM

STEP'ANNOS ORBELEAN'S SİSAKAN DEVLETİNİN TARİHİ 66. BÖLÜM

1.1. Bu Bölümde Orbelans'ın Büyük Naxarardom Niteliğiyle, Onların Ülkeye Gelişleri Ve Bununla Birlikte Gelişen Çeşitli Olaylar Ve İşler İle İlgili Birçok Yazılar Yer Almaktadır.

Şimdi size çok kötü bir hikaye anlatayım. Evvelinde, Tatarlar tarafından saldırıya uğramadan önce Harzemşah Sultanı Celaledin (Harzemşah'ın oğlu) İrana doğru hareket etti. Atarpatakan'dan geçerek Ermeni topraklarına girdi.⁸ İnsan hayvan ayrımı yapmadan girdiği her yeri yıktı, harabeye çevirdi. Celaledin, Ararat⁹ bölgesine geldi ve orada ordugah kurdu. Böylece Atabeg İvan Ermeni ve Gürcülerden¹⁰ oluşan kuvvetleri onunla savaşmak için topladı. Şalva (Shalue) ve Grigor adlı bazı kişiler Ermeni ve Gürcü kuvvetlerine karşı Celaledin'in kuvvetlerini gözlemlemek amacı ile oraya yerleştiler. Horasan birliklerinin kapsamsız ve yetersiz olduğunu gördüklerinde bizim birliklerimizin onlarinkinden avantajlı olduklarının haberini verdiler.¹¹ Ancak inançsız ve dinsiz insanları yok etmek isteyen zaferler lordu bu duyduğunu (avantajı) “kaçış” şeklinde tebdil etti. Böylece Kafkas güçleri levazım ve çadırlarını bırakıp kılıcsız ve güçsüz bir şekilde savaş teklifinde bulunmadan atlarına binip deli gibi kaçtılar. Garni vadisindeki büyük devasa kayalıkların üzerine doğru yöneldiler ve Atabeg İvan dışında beraberindeki 10 adamı kayalıktan düşerek öldüler. Atabeg İvan

⁸Celaledin Harzemşah'ın Gürcistan Seferleri hakkında Geniş Bilgi İçin bkz. Necip Asım Yazıksız, Celâlüttin Harzemşah, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, 71-78; Cüveynî, (Alaaddin Ata Melik), Tarih-i Cihan Güşa, II , (1.Baskı), (Çev: Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013, 368, 371; Telliöğlü, İbrahim, XI. XIII. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri, (1. Baskı), Sernder Yayınları, Trabzon 2009, 110-124; Geyikoğlu, Hasan, Doğu Anadalu'da Harzemşahlar, Erzurum 1992, 59-78; Müverrih Vardan, Türk Fütühatı Tarihi (889-1269), Çev.: Hrant D. Andreasyon, İ.Ü.E.F.Y. Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, 223; Müverrih Krikos, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar, Çev.: Gürsoy Solmaz, Elips Kitap Yay., Ankara 2009, 16-17.

⁹Müverrih Korykoslu Hayton, Doğu Ülkeleri Altın Çağı, Çev.: Altay Tayfun Özcan, Selenga Yay., İstanbul 2015, 45; Ermenistan'da Ararat olarak anılan yüksek bir dağ vardır ve doruğunda fırtınadan sonra insanların içine yerleştiği Nuh'un gemisi bulunur. Bu dağda kar, yaz kış erimez ve hiç kimse buraya tırmanamaz. Dağın tepesi her zaman kara renktedir ki, insanlar bunun Nuh'un gemisi olduğunu söyler.

¹⁰Gürcüler tarihim ile ilgili Müverrih Vardan, s. 165-166 bkz.

¹¹Subaşı, Ömer, Gürcü-Moğol İlişkisi, Kitabevi Yay., İstanbul 2015, 39-40.

ve on askeri ise bir şekilde kaçarak Geghe kalesine ulaştılar.¹²

Liparit ve yanındakiler bir yol buldular ve tanrılarına şükrederek yurtlarına geldiler. Bu olay 674 yılında meydana geldi. Bundan sonra bu toprakların tamamı önceden eşi benzeri görülmemiş felaketler ve olaylar gördü. Harzemşahlar¹³ topraklarımızda bir hükümdarın olmadığını gördüklerinde acımasızca evlerimizi, şehrimizi, köylerimizi, manastırlarımızı yok ettiler; yıktılar, ateşe verdiler, insanları esir aldılar. Tahıllarımızı mahsullerimizi yaktılar, üzüm bağlarımızı ve ağaçlarımızı kestiler. Sonuç olarak geniş kapsamlı büyük bir kıtlık yaşandı. Gece gündüz büyük yılanla kanallarımıza ve yataklarımıza kadar sürünerek geldiler. Büyük çekirgeler gelip her şeyi yediler insan ve hayvanlarda kıtlığa sebep oldular. Bu büyük çekirgeler yere indiklerinde dağları, ovaları, vadileri kapladılar. Daha sonra insan yiyen kurtlar

¹²Ermeni Kaynaklarının Konuya Bakış Açısı: Galstyan, A.G., Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, Çev.: İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, 135-165; 699 (1120) yılında Tatarlar ilk olarak ortaya çıktı. 674 (1225) yılında Sultan Celalü'd-din, Horasan'dan çıkarak Garni'ye geldi. Buradan Sultan, Gürcü birliklerine saldırdı ve onlara kayadan uçuruma sürükledi. 680 (1231)'de Tatarlar Gence'yi ele geçirdiler ve erkek, kadın, çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirdiler. Sağ kalan Hristiyan ve İranlılar esir edildiler. 685 (1236) zapt edilemez Kayen Kalesi, ardından Lori şehriyle Ermenistan'ın başkenti Ani ve diğer bölge, kale ve geçilmeyen ormanlar vs. bir yıl içinde Tatarlar tarafından zapt olundu. Erkek, kadın, çocuk demeden sayısızca insan katledildi.; Vardan 1937: 223-224; Kiragos 2009; 16-18; Evvelce kendisinden bahsettiğimiz, kuzeyden gelen ve "Tatar" diye adlanan bu millet, Horasan Sultanı Celeleddin'i acınacak bir hale getirdi. Onu mağlup edip ülkesini tahrip etti. Ağvan havalisine firar mecburiyetinde kalınca, Celeleddin Gence şehrini zapt etti. Acemleri, Arapları, Türkleri imha ederek sellerle kan döktü. Oradan Ermenistan'a geçti. Bu felakete şahit olan İvane, gördüklerini Gürcistan kralına bildirdi ve Sultana karşı koymak için büyük kuvvetler topladı. Kendisi ve Kral, kendilerine pek güvenerek, galip geldikleri taktirde idareleri altındaki bütün Ermenilere cebreb Gücülerin mezhebini kabul ettirmeyi ve kabul etmeyecek olanları idam edeceklerini kurmuşlardı. Bu kararları kendilerine Allah'tan ilham edilmişti. Ruh-ul Kudüs'ün yardımı olmadan bu projeyi tasarlamışlardı. Bu hususta muzafferiyetin yegane ameli olan Cenabıhak'tan istizan etmemişlerdi. Sultan, Godayık eyaletine girince, İvane, Gürcüleriyle beraber düşmanın üst tarafında vaziyet aldı. Fakat karargâhını buraya kurduğu için, Sultanın askerleri karşısında korku duydu. Bu esnada Sultan, ordusunu ilerleterek karşı cepheye mevki aldı. Bunu görünce, Gürcü reislerinden Şalveve kardeşi İvane, her ikisi de yenmeye alışkın cengâverler, askerlerine dediler ki: "Durunuz dinleyiniz; şimdi biz düşman saflarına hücum edeceğiz, eğer bir kısmını geriye püskürtebilirsek zafer bizimdir; o halde siz de kurtulmuş olursunuz. O halde ileri!" Şalve ve İvane, Sultan askerlerinin üzerine atılıp onları imha etmeye başladılar. Bu esnada olan biteni fark etmeyen Gürcüler öyle bir süratle kaçmaya başlamışlardı ki, bu telaş esnasında birbirlerini tanımıyorlardı. Kimse tarafından kovalanmadıkları halde, buldukları karargâhın üstünden, aşağıdaki vadiye firar ettiler.

¹³Harezmsahlar Hakkında geniş bilgi için bkz. Cüveynî II, 2013: 255-431; Asım 1934: 10157; Barthold, Vasilij Viladimiroviç (Wilhelm), (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Moğol İstilasına Kadar Türkistan, TTK Yayınları, Ankara 1990, 345-403; Barthold, Vasilij Viladimiroviç (Wilhelm), "Hârizmşâh" İA, V, İstanbul 1977, s.263-265.; Kafesoğlu, İbrahim, Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221), TTK. Yayınları, Ankara 2000, 1-292; Taneri, Aydın, Harzemşahlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 11-185; Erdoğan, Coşkun, Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2015, 27-266; Yazıcı, Nesimi, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, 351-385; Güler, Nagehan, Hârezmşâhların Moğollar ile Münasebetleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2016, 1,132.

geldiler. Kılıçtan, açlıktan, çekirgelerden ve yılanlardan kurtulup hayatta kalanlar kurtlara yem olmaktan kurtulamadılar.¹⁴

Bunun böyle olmasının iki sebebi vardı: Birincisi; hayvanlar cansız bedenleri yiyerek büyüdüler. İkincisi ise; insanlar açlıktan çok zayıf ve güçsüz düştüler. Bu felaketler bölgemizde yedi sene hüküm sürdü. 11. yılın sonunda Lordumuz Moğol ya da halk dilindeki Tatarlar adındaki doğudaki okçu ulusları kışkırttı. Bunlar Çin topraklarının ve Machin'in ötesinden Katastan'dan gelmiş, inançsız ve imansız insanlardı. Ancak aralarında uyguladıkları tabi hukuk kuralları vardı. Ahlaksız, iyi olmayan ve tüm olumsuz şeylerden nefret ederlerdi. Herkese karşı sağduyulu, liderlerine samimi ve itaatkârdı. Onların davranışları ve kararları oldukça dürüsttü. Fakat muhteris, gasp ederek ve zulmederek kötü bir yaşam sürdürdüler. Onların en belirgin fiziksel özellikleri çok hareketli olmaları ve yüzlerinin tüysüz kadın gibi pürüzsüz olmasıydı. Mesih'in dini konusunda eğitim almış ve Hristiyanları çok da sevmişlerdir. Tüm askeri konularda çok zekilerdi ve okçulukta da oldukça yetenekliydi.¹⁵

¹⁴Müverrih Aknerli Grigor, Okçu Milleti Tarihi, Çev.: Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, 45, Budönemde, şiddetli bir çekirge akımı oldu; çekirgeler bütün doğu ülkelerindeki ürünü mahvetti, afet o kadar büyüktü ki doğu ve batı ülkeleri, dehşet içinde kalark, feryat ve figanla Allah'a sığındılar. Sonra, Allah'ın merhameti sayesinde, ülke bu korkunç beladan kurtuldu ve halk kendilerini böyle bir afetten kurtaran Kadir-i mutlak'a hamd u sena eyledi. Müverrih Vardan, 229: Subaşı, 35.

¹⁵Ermeni Kaynaklarının konuya bakışı hakkında. Vardan, 222; Hakikaten de ertesine sene, 1220 lerinde, korkulan şey aynen vuku buldu. Acayip sima ve dile malik olan Muğal ve Tatar namında bir millet, Çini Maçinden kalkarak, Albani tarafından ve ova tarikile Kukarların memleketine girdiler. Bunlar yirmi bin kişi zannolunurdu. Buldukları insanları öldürür ve tekrar süratle geri dönerlerdi. Aknerli Grigor, 19-20, Okçu millete mensup bazı kimselerden duyduğumuza göre, bu takvim, kendi yurtları olan Türkistan'dan çıkarak doğu yönünde bir yerlere girmiş, orada vurgunculukla geçinip, uzun süre yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kendilerinin, sihribazlık için yanlarında gezdirdikleri keçeden yapılmış putlardan başka hiçbir din ve ibadetleri yoktu. Bununla beraber, ilahi bir kudret olarak güneşe tapıyorlardı. Sonra bir gün, birden bire akılları başlarına geldi. Sefil ve fakirlik içindeki hayatlarından sıkılıp, göğün ve yerin yaratıcısı Allah'tan yardım istediler ve onun emirlerini yerine getirmeye söz verdiler. Bunun üzerine, Allah'ın emriyle, melek, Altın tüylü bir kartal şekline girmiş olduğu halde onlara göründü ve onların diliyle konuşarak, Cengiz (metinde Çangız) adını taşıyan liderlerini çağırdı. Cengiz gidip, kartal suretindeki meleğin karşısında, bir ok atımı mesafede durdu. Kartal suretindeki melek, Allah'ın bütün emirlerini Cengiz'e kendi diliyle anlattı. Allah'ın onlara verdiği ve kendilerinin yasakh adını verdikleri emirler şunlardı: en başta, birbirlerini sevmek, ikinci olarak zina yapmamak, hırsızlık yapmamak, yalan yere yemin etmemek, gammazlık yapmamak, yaşlı ve yoksullara saygı göstermek. Eğer bir kimse bu günahları işlerse cezası idamdır. Melek bunları anlattıktan sonra, reislerine Ğayan ünvanını verdi ve O, Çangız Ğayan veya Çangız Khan ünvanını aldı. Melek, onlara, birçok ülkeleri ve şehirleri ele geçirerek, sınırsız bir şekilde çoğalmalarını da söyledi. Aynen söylediği gibi de oldu. Böylece Allah'ın peygamberin ağzıyla söylediği "Nabukodonosor elimde bir altın kadehtir; onu kime istersem içeririm" tehdit sözleri gerçekleşmiş oldu. Böylelikle, bu garip suratlı kavim, çeşitli günahlarımızdan dolayı, sadece kadeh olarak değil, aynı zamanda zehir olarak üzerimize geldi. Zira yaptığımız işlerle sürekli Aşllah'ın öfkelerini celbediyoruz. İşte Allah da, emirlerini yerine getirmediğimiz için, ders olsun diye, üzerimize musallat etmiştir. Hayton, 71-74, Tatarların

Daha sonra, nasıl olduysa, onlar kendilerine atalarından kalan özelliklerini kaybettiler. Muhammed'in dinini kabul ettiler ve onu tüm iğrençliklerini ve düzensizliklerini öğrendiler ve düzensiz yaşamaya başladılar. Üç kola ayrıldılar: biri kuzey doğu üzerinden Hazar ve Sutaghs, Rusya, Çerkez ve Bulgar topraklarına gitti ve onların sınırları Almanlar'a ve Macarlar'a kadardı, ki bunlar Franklar'dı. Hükümdarlarının ismi Batu Kağandı.¹⁶ İkinci grup Hindistan üzerinden gitti ve Hindistan'ın büyük bir kısmına hükmetti. Uygurlar'ı, Oğuzlar'ı, Harzemşahlar'ı ve Delmikler'i bastırdı. Astana ve Beşbalık ve onların tüm yerlerini ele geçirdi. Önderleri Ögeday Kağandı. Üçüncü gruba gelince, onlar dünyanın iç bölgelerine doğru Jahan

yaşadığı yer, büyük bir dağ olan Belgin Dağı'nın ötesinde bulunuyordu. Tatarlar bu topraklara vahşi hayvanlar gibi yerleşmişlerdi ve ne yazıyı ne dini bilirdiler. Hayvanlarını güder, onları otlatmak için bir yerden diğerine giderlerdi. Bu sırada bir ordu oluşturacak kadar güçlü değillerdi, aksine komşularına karşı zayıf olup tamamına vergi öder haldeydiler. Tatarların büyük bir kısmı bu sırada Moğol diye anılıyordu. Kendi içlerinde iki veya üç halktan müteşekkildiler ve uyum içinde yaşıyorlardı. Kendilerini koruyan ve idare eden efenkerini seçerlerdi. Sonunda ayrı halka ayrılmaya karar verdiler. Kendi ırklarını asılmışçesine diğerlerinden daha çok onurlandırdılar ve günümüze değin Tatarların yedi halkının efendilerini diğerlerine tercih ettiler. Şu çok açık bir şekilde görülebilirki, Tatarların yedi halkından olanlar, onlar arasında saygın görülür. Bu halkların birincisi Tatar, ikincisi Tangut, üçüncüsü Oyrat, dördüncüsü Celayir, beşincisi Sünit, altıncısı Moğol, yedincisi ise Tibet'tir. Tatarlar komşularının hâkimiyetinde bulunuyorken fakir bir demirci, rüyasında beyaz zırhlı ve beyaz atlı bir asker gördü. Bu kişi ona adıyla seslendi ve ded ki: "Cengiz ölümsüz Tanrı'nın isteği, senin diğerleri arasından Moğol halklarının efendisi ve yöneticisi olman, yıllardır komşularına hizmet edenleri özgür kılmak, bir zamanlar onlardan hediyeler alan komşuları üzerinde hâkimiyet kurman ve vergileri toplayanlardan vergi toplamandır". Cengiz Tanrı'nın sesini duymaktan büyük bir memnuniyet duydu ve doğrularak herkese gördüğü rüyayı anlatmaya başladı. Tatarların yedi efendisi bu rüyaya inanmak istemedi aksinne alay ettiler. Ancak bir sonraki gece herkes rüyasında yaşlı Cengiz'in herkese içini açtığı beyaz atına binmiş askeri gördü. Bu yedi efendi, beyaz askerin ölümsüz Tanrı'nın bir parçası olduğuna iman ederek hemen Cengiz'e itaat ettiler ve emirlerini yerine getirdiler böylelikle bu efendiler, halkları ile bir toplantı tertip ettiler ve yüce bir ad verilen Cengiz'e onun tabi hükümdarları olarak itaat edeceklerine ve bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Müveerih Kiragos, Ermeni Müveerihlerine Göre Moğollar, 44.

¹⁶Altınordu Hakkında Bkz: Saray, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", TDA, II, İstanbul 1989, 538-50, 538-540.; Korykoslu Hayton, 94-95; Batu, babasının yanına kattığı halk ile kuzeye doğru ilerlemiş ve Kumanya'ya ulaşmıştı. Kumanlar kalabalık bir ordu topladılar. Böylelikle topraklarını iyi bir şekilde koruyacaklarını ve Tatarlara karşı durabileceklerine inanıyorlardı. Neticede kolaylıkla yenildiler ve Macaristan'a kadar kaçtılar. Bu Kumanya'yı ele geçirdikten sonra Rusya'ya ilerleyerek bu ülkeyi de zapt etti. Ardından Bulgarya'yı ve Hazarya'yı da hâkimiyeti altına aldı. Kumanların kaçtığı yolu kullanarak ilerledi ve Macar Krallığı'na kadar ulaştı. Bu noktada ele geçirdikleri bir ırmağın kenarında Kumanlardan bazılarıyla karşılaştı. Kumanlardan bazıları kaçmayı başardılar, çünkü Tatarlar ırmağı geçemediler. Batu bundan sonra Avusturya düklüğüne doğru akan bir ırmağın kıyılarına varıncaya dek Almanya'ya doğru ilerledi. Tatarlar buradaki bir köprüden geçmeye teşebbüs ettiklerinde Avusturya dükü ile diğer komşu dükler bu köprüyü müdafaya giriştiler. Bundan ötürü Tatarlar bu köprüyü kullanmaktan vazgeçtiler. Batu büyük bir telaş içine düştü ve atların üzerinde yüzerek karşıya geçilmesini emretti. İlk önce de, bunun hem kendisi hem de adamları için tehlike yaratıp yaratmadığını öğrenmek adına, bizzat kendisi ilerledi. Bununla birlikte atları, daha karşı kıyıya varmadan, ırmağın genişliği ve debisinden ötürü yoruldu. Böylelikle Batu ve Tatarların bir kısmı Almanya'da ki ırmakta boğuldu. Denilene göre suya atılmamış olanlar büyük bir keder içerisinde daha önce ele geçirdikleri Rusya ve Kumanya'ya döndüler. Bundan sonra Tatarlar bir daha asla Almanya 'ya saldırmadılar. Batu'nun halefleri ele geçirdikleri Harezm, Rusya ve Kumanya'yı idare ettiler.

nehri su yoluyla geçerek yolculuklarını Amumavran diye adlandırdıkları bir rota takip ettiler.¹⁷ Ve sonra bir kasırga fırtınası gibi geldiler topraklarımıza. Genel olarak her yeri ele geçirip hükmettiler. Tüm krallıkları yıkıp yerle bir ettiler. Horasan'ı alıp çoğu şehrini yıktılar: Balık (Balkh), Hive (Hrew), Hire (Hre), Merv (Maur), Nişabur (Nishawur), Tus, ve Damghan, Huzistan (Khuzastan), Luristan (Lurastan), Parskastan, Kurdistan (Kurdastan), ve Arabistan'ı (Arabastan) aldılar. Aserostan, Şuşter (Shushtar) ve Kirman, Bağdat ve Basra ve Hormuz şehrine ve Hint Okyanusu'na kadar olan Diyarbakır'ı ele geçirdiler. Atarpatakan, Aran ve Ermenistan (Armenia), Gürcistan (Georgia) ve Bizans'tan (Bizantium) Ankara'ya (Ancyra) kadar ve Çankırı (Gangra), İzmir (Smyrna), Efes (Ephesus), Akdeniz'de Kilikya (Cilicia) ve Karadeniz taraflarında ise Trabzon şehrini ele geçirdi.¹⁸

Suriye yurtlarını, Urfa ve Harran'ı, Hims (Hems) ve Hama'ya kadar ele geçirdiler. İlk Moğol generalleri Çarmoğan (Chormaghun) ve Çağatay, Aslan ve Asavur ve Ghata Han vardı. (685) 1236 yılında kalan bütün toprakları ve Bağdat şehrini ele geçirdiler. Hülagü Han (Cengiz Han'ın büyük torunu) halifeyi (707)1258 yılında öldürdü.¹⁹ Bağdat şehrinin kuşatılmasından bir yıl sonra da Muphin'i (708)1259 yılında ele geçirdi. Sonra Hülagü Han Kudüs'e gitti. Halep, Beria ve Dımaşk (De'me'shx), Şam ve Balbak, Heliopolis'I (Areg) aldı. Ayrıca büyük

¹⁷Cengiz Han'ın ülkesini oğulları arasında pay etmesi hakkında bkz. Grousset, Rene, Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur, Çev.: Halil İncik, TTK. Yay., Ankara 2011, 263-265; Özaydın, Abdülkerim, "Harizm", DİA, XVI, İstanbul 1997, 217-220; Aknerli Grigor, 29; Krigos, 21.

¹⁸Subaşı, 46; Bu sırada Sultan'ın giriştiği başarılı savaşlar sonrası Gürcü ordusunu yok olma aşamasına getirmesi, Gürcü kraliyet ailesinin güneyde tutunamayarak kuzeye Kutaise'ye sağlamıştı. Sultan'ın otoriteden mahrum bıraktığı Gürcü coğrafyasında işler öncekinden daha karmaşık bir hal aldı. Çünkü ilk Moğol istilasından on beş yıl sonra daha büyük bir ve daha organize bir Moğol saldırısı baş gösterdi. Kendilerine karşı koyacak düzenin ve güçlü bir ordunun bulunmaması Moğolların bu bölgede işini kolaylaştırırken hızla yayılmalarına da sebebiyet verdi. Harzemşah tehlikesi ortadan kalktıktan sonra meydana gelen Moğol istilası Gürcüstan'dan önce Azerbaycan Bölgesi'ni vurdu. Moğollar Azerbaycan'a girdikten sonra Tebrizliler ile anlaşma yaparak şehri teslim aldılar. Ertesi yıl Moğollar, Berda'a, Gence ve Mugan'a doğru yola koyuldular ve Gürcü coğrafyasını yağmaya başladılar. Derbent taraflarına doğru ilerleyen Moğollar, Şirvan, Kakheti, Somkheti ile Duvin ve Ani'yi alarak tahrip ettiler. Bu bölgelere komşu toprakları aşarak hareketlerine devam eden Moğollar, Gürcüstan'a yaklaştılar ve ülkenin sınır bölgelerinde özellikle de Kartli'de genç-yaşlı, büyük-kçük demeden herkese zulmettilerMoğollar, Ermenistan, Gürcüstan ve Arran bölgesini dağ ve ovaları dahil olmak üzere kısım kısım aralarında paylaştılar (Ermeni takvimine göre 685-1236).; Kiragos, 21, Doğuya doğru hareket eden ve başında kumandan olarak Çarmoğan Noyan bulunan ordu, Horsan ve hudut eyaletlerinin hükümdarı Sultan Celaleddin'e tecavüz etti ve yukarıda hikâye ettiğimiz gibi, onu mağlup ve firara mecbur etti. Tatarlar birbiri ardınca İran'ın Azerbaycan'ın, Deylem'in bütün aksamını öyle tahrip etti ki, karşılarında hiçbir engel kalmadı. Rey, İsfahan gibi servetle dolu, mamur yerleri zapt ettiler.

¹⁹Grigor, 51-53; Hayton 107-109; Kiragos,78-79; Fazlullah, Reşidüddin, Camiu't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı), Çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK. Yay., Ankara 2013, 44-47.

Antakya'yı (Antioch) kendi iradesiyle aldı. Mısırlılardan Kudüs'ü aldı. Tüm bunlar Hülagü Han'ın büyük cesaretini ortaya koydu.²⁰ O Hristiyanları çok sevdiği için tüm uluslar kendilerini kendi iradeleri ile teslim ettiler ve ona etkin destek verdiler.²¹ Şimdilik bu konuda bu kadarı yeterli olacaktır.

Kafkas konulu hikâyemize tekrar dönüş yapacağız. Tatarlar bizim topraklarımıza ilk geldikleri zaman bizim bölgemizin çoğu Aslan Noyan'a düştü. Elikum Hrashkaber'de halkıyla birlikte ele geçirilmez kalede saklandılar. Aslan geldi ve kalenin ve beyliğin etrafını dolaştı ve fark etti ki kendilerinin oraya girmesi imkânsızdı. Bundan dolayı o kalenin karşısına ordugah kurdu ve onlara "Gelin ve bizimle dost olun, sizler bizlerden çok güzel şeyler elde edeceksiniz." şeklinde bir mesaj gönderdi. "Aksi halde sizler o kayanın üstünde ne kadar daha kalabilirsiniz ki. Biz bu topraklardan ayrılmayacağız. Tanrı bize burayı miras bıraktı ve sizler ortaya çıktığınızda, bu sizin yurdunuzun ve sizlerin yok olması demek olacaktır."

Elikum bunu duyduğu zaman buna karşı koymadı. Bilakis, oldukça iyi niyetli bir şekilde yemin etmesini isteyerek ortaya çıktı. Aslan Elikum'u gördüğünde, bu duruma çok sevindi, onu kabul etti ve barış yaptılar. Onu bir rehber olarak yanına alarak Ani'ye kadar gitti, herkese boyun eğdirdi. Vayots'dzor ve Egheis'ten Gar'ni'nin karşısındaki Eron köyüne kadar ele geçirdi. Aslan bu alınan yerlerin tümünü Elikum'a verdi ve dedi ki: "Kılıçla alınan ve parayla satın alınanların her ikisi de insana mirası kalır. Şimdi bunlardan benim kılıcımla aldığım bu bölgeleri ailen ve sana miras veriyorum. Bunlardan benim kılıcımla aldığım bu bölgeleri ailen ve sana miras veriyorum. Bize bağlılıkla saygı duy ve bizi buraya gönderen Büyük Kağan'a hizmetini eksik etme." Elikum tüm kalbi ve minnettarlığıyla onlara hizmet etti. Nitekim o günden sonra bu alanlar, yurt ve Orbeleans'ın ailesine miras olarak kabul edildi. Diğer askeri komutanlar diğer bölgelerdeki tüm toprakları kontrollerine aldılar ve Avak'ı Kayen kalesinden çıkardılar. Gürcü krallığını ele geçirerek hepsinin tek

²⁰Reşidüttin, 53-54; Kiragos, 81; Grigor, 63-64; Hayton, 111.

²¹Hülagü'nün Hristiyanlara dair sevisi için; Vardan ile Hülagü mülakati. 237; 1264 tarihinde büyük Hülagü Han, o zamanlarda herkesin bilhassa hükümdarların ve Şimal hakimi bulunana Batunun hürmet ve teveccühünü kazanmış olan Şnorhavor nam zat vasıtası ile bizi davet etti. Şnorhavor evvela Şimal hanı ve sonra Hülagü Han nezdine giderek iltifatlara mazhar oldu. Badehu yol masraflarını kendisi deruhte ederek, tahsis ettiği atlarla Sarkis ve Grigor nam rahipler ve Tıpheç namındaki papazla birlikte bizi Hülagü Han nezdine götürdü. Kendi yılbaşı bayramlarında, yani ruhi Temmuz ve Ermenilerin Areç ayında büyük hükümdarlar mülaki olduk. Bu bayram şenlikleri tam bir ay devam edecekti. Bu sevinç günlerine, toplantı bayramı olmak dolayısıyla Kurultay adını veriyorlardı.

hükümdarı oldular.²²

Tatarlar Gürcü güçlerini, Avak ve Şehinşah'ı (Shahanshan) ve bir de Elikum'u ele geçirdikten birkaç yıl sonra tekrar Np'rkert olarak adlandırılan Silvan (Martypolis) şehrine gittiler.²³ Onun etrafında ordugah kurup askerleriyle birlikte orayı aylarca, yıllarca kuşattılar ancak gücü yetip onu ele geçiremediler. Elikum'un da ölümcül bir şekilde hastalandığı yer de tam olarak burasıydı ve söylediklerine göre, Elikum Avak'ın emriyle doktorlar tarafından zehirlenmişti. Elikum öldüğünde, naaşını alıp Noravank'a getirdiler, burada Protomartyr kutsal kilisesinde bir odaya konuldu. Elikum Burtel adında bir oğul bıraktı, o çok yakışıklı ve fiziki robot gibiydi. Elikum'un prensliği erkek kardeşi tarafından yönetildi; bu çok mübarek ve takdire değer Simbat, ona muhteşem dâhilik, güçlü düşünürlük, eşsiz bir zeka, yenilikçilik, mantıklılık, bilgililik ve lisan yeteneği bahşedildi. O beş dil: Ermenice, Gürcüce, Uygurca, Farsça ve üstelik Moğolca konuşabildiği için sarayda rakipsizdi.

Çocukluğundan beri dini bilgiler üzerine eğitim alarak inançlı ve dindar kilise ve azizleri seven biri olarak bir manastır inşa ettiren, azizleri destekleyen ve rahatlatan fakirlere karşı merhametli, yıpranmış Ermeni milletini güçlendiren ve iyileştiren, alınan esirleri ve herkesi serbest bırakan bir kişilikti. Ancak Elikum'un ölümünden sonra Avak'ın yurdu Orbeleans'ın yurduna büyük bir kıskançlık ve düşmanlık gösterdi. Bu olay özellikle Avak'la eşi Gonts'ın meselesinden dolayı olmuştu. Onlar Simbat ve onun kardeşlerinden kalan çocukları her şeyden yoksun bırakmak, onlara

²²Subaşı, 52-53; Avak iki taraf arasında herhangi bir anlaşma olmadan daha önce bütün memleketlerin uğradığı stılayı görerek müstahkem mevki olan Gayan-Keyan isimli kalesine kapanmıştı. Diğer Gürcü ileri gelenlerinden Zakaria'nın oğlu Şehinşah, Acara'ya kaçmış Tao'nun, Meskheti'nin, Somkheti'nin ve Kartli'nin yerleşik halkı ormanlara veya kalelere sığınmışlardı. Moğollar, Avak'ı saklandığı kalede mahasara ettikten sonra kendisine yanlarına korkusuzca gelebileceğine dair bir emirname gönderdiler. Ancak Avak, muhasara karşı gelmeye çalıştı ise de sonunda teslim olmak zorunda olduğunu anlayarak Saray Kahyası Gregur'ın vasıtasıyla Moğolların kışlak olarak kullandıkları ve bu sırada Noyanlarının ileri gelenlerinin bulunduğu Berda'a (Bordav)'a bir elçi göndererek Cormagon'a başvurup teslim olmak isteğini; Moğollara hizmet etmeyi ve toprakları için onlara haraç vermeyi kabul ettiğini bildirdi. Bunlara karşılık garanti olarak onlardan kendisine zarar verilmeyeceğine dair bir ant istedi. Moğollar, Avak'ın bu mesajlarını sevinçle karşıladılar ve sözlerini yerine getirmeyi vaat ettiler. Kiragos, 33.

²³Kiragos, 80; Hülagü, Martipolise Prens Çağatay isimle generalin kumandasında ve Hristiyan Prensi Hasan'ın refakatinde azim kuvvetler gönderdi. Ve şehri her taraftan kuşatıp şehre hiç kimsenin girip çıkmasına meydan verilmemesini emretti. Bu iki general geldiklerinde şehre şiddetle hücum ettiler. Mancınklar ve diğer muhasara aletleri yerleştirdiler. Martipolis şehrinin opterasından geçen ırmağın mecrasını değiştirdiler. Buna rağmen müdafaa daha inatçı bir biçimde oldu. Tatarların ve onlarla birlikte muharebe edenlerin birçoğu öldü. İki senden fazla süren bu muhasara neticesinde kıtlık, bütün şiddetiyle kendisini gösterdi. Halk, açlıktan her türlü hayvanatı yemeye, sonraları insan eti yemeye mecbur oldu. Eti yenecek aciz ve zayıf kimse kalmayınca da, baba oğlu, ana kızı paralamaya, dost dostunu yemeye başladı.

acı çektirmek ve onları yok etmek istiyorlardı. Orbeleanlar orada burada gizlice dolaştılar. Zakarids onların mirasını ele geçirdi. Simbat aracılığı Orbeleans'ın yurdunu güçlendirmek ve yükseltmek istediğinden yüce yaratıcının da merhametini kazandı. Bu günlerde okçu ordu komutanı herkesi bir kral gibi yöneten Baycu Noyan'dı (Bachu-Noyan).²⁴ Baycu, Dzage'dzor'un başında olan ve Sonk'un genç kralının elinde olan Haband bölgesine yerleşti. Onların askerlerini esir aldı. İlahi kadere şükürler olsun ki, bir gece özgür kalmayı başardı ve üç adamla kaçtı.²⁵ Elinde ateş gibi ışık yayan ve bir evi aydınlatabilecek fener gibi çok değerli parlak bir kırmızı mücevheri vardı. David'in (Dawid) elinde ayrıca kurtarıcının tahta haçın bir parçasıyla onun tüm krallığına eş değer bir taş parçası da varmış.²⁶

O bu kasabanın da efendisi olan, Guteni adındaki köyün başı Tanrıkul (Tankreg hul) (ki bu kişi tanrının hizmetkârı olarak bildirilmiştir) tarafından geçiriliyorken ki konuya geldik. O, Simbat'ın azatlarından biriydi. Tanrıkul atına yerleşti ve David'in arkasından onu takip etti. Onun ileride önüne geçti ve onu yakaladı. David'e gelince büyük bir korku içinde, bağrından küçük bir kese çıkarıp Tanrıkul'a verdi ve ona "Sen kimin adamısın?" diye sordu. Tanrıkul "Ben Simbat Orbeleans'ın adamıyım." şeklinde cevapladı. Sonra David ona "Bunu al ve Simbat'a ver ve de ki; Bu krallığımın değerinde. Bunu al ve sakla. Olur da ben topraklarım üzerinde tahta çıkarsam, keseyi bana geri getir. O zaman senin benden isteyeceğin bir şehri ya da dileyceğin herhangi bir bölgeyi sana vereceğim. Şayet olur da ben Sonk'un topraklarından çıkamazsam, o sizin olacak." "Sonra David gitti ve oldukça

²⁴Kiragos, 63; Grigor, 37.

²⁵Grigor, 39-40; Cesur ve şanlı Gürcü askerlerinin başlarında uzun zamandan beri bir kral bulunmuyordu. Laşa'nın kızı Uruzukan (Ruzukan) ölmüştü ve Gürcüler çobansız bir sürü gibi sahipsiz kalmışlardı. Bunun üzerine onlar, Allah'tan gelen bir ilhamla, Rum ülkesine hapsedilmiş olan eski kralın oğlu David'i hatırladılar. Gürcü prensleri Rum ordusunun bazı emirlerini yakalayarak, Moğol kumandanı Baycu Noyan'ın yanına götürdüler. Ardından bu emirlere işkence ederek David hakkında sorular sordular. Emirler, Moğolları adeti gereği uyguladıkları şiddetli dayak altında, sorulan sorulara cevap vererek David'in zincirlenmiş olduğu halde Kayseri'de bir zindanda bulunduğunu söylediler. Aldıkları bu habere son derece sevinen Gürcü Prensleri, Baycu Noyan'ın ve diğer bütün Moğol Noyanlarının emriyle, Gag senyörü zeki prens Vahram'ı oraya götürdüler. Bunlar Kayseri'ye varınca, Allah'ın iradesiyle kral oğlu David'i büyük ve derin bir zindanın içine hapsedilmiş buldular. David, Allah'ın yardımı sayesinde, bu derin zindanda hayatta kalabilmişti. Derhal onu tutulduğu hapisten çıkararak muhteşem elbiseler giydirdiler ve ata bindirerek Gürcistan'a götürdüler.

²⁶Kiragos, 62; Han, Gürcistan krallık hazinesini üç parçaya tefrik ederek, kendisine, paha biçilmeyecek kadar kıymetli muhteşem bir taht ile misli hiçbir hükümdarda görülmeyen bir taç gönderilmesini istedi. Bu taç, vaktiyle Ermenistan'ın kudretli kralı Tiridat (Tiridate)'ın babası Büyük Hüsrev' e aitti ve o vakte kadar Gürcistan'da emin bir yerde korunmakta ve babadan oğula Gürcistan krallarına intikal etmekte idi. Bu hazinede daha başka kıymetli eşya vardır ki, han bunlarında teslimini talep etti.

güvenlikle çevrili ve ulaşılması zor olan Sonk'un topraklarına girdi. Onun ölümüne kadar bu yerden ayrılmadı.²⁷

Tanrikul büyük bir keyifle mücevherleri evine getirdi ve birkaç gün onu elinde tuttuktan sonra onu Simbat'a verdi. Simbat Tanrı'ya bunun için şükretti. O kendi kendine: "Eğer bunları elimde tutacak olursam, onu gizlemediğim ve aramızda gizli kalmadığı için o bana zarardan başka bir şey getirmeyecektir. Aslında benim bunları kralların kralı, denizlerin ve toprakların yöneticisi, Beyaz Kral anlamına gelen Mengü Han (Manku-Han-Mongke Han), Cengiz Han'ın torunu olan Büyük Kağan'a götürmem gerekir. Ondan merhamet dileyeceğim." diye düşündü. Simbat doğruldu ve Baycu Noyan'a gidip ona parlak taşı gösterdi ve ona "Bunları al ve aradığım şey için beni başıyla ya da beni Büyük Kağan'a götür, böylece ben bunları ona verebileyim." dedi. Daha sonra Baycu yolculuk için yapılan hazırlıkları gördü, gerekli şeyleri sağladığında kendi adamlarından Simbat'a destek tedarik etti. Sonra o Simbat'ı okçular ülkesi olan üst düzey krallıkların bulunduğu Çin'e ve Machin'e, Büyük Kağan'ın oğluna, Cengiz Han'ın oğluna gönderdi.²⁸

Simbat o sırada ağır vergilendirmeler uygulanan manastırlarımızı ziyaret ederek deveren etmişti. O azizlerden kendisine miras bıraktığı ibadetini akşamları da sürdürmüştü. Azizlerin tüm vergilerinden azad olacağına, başarıyla döneceğine, tüm kiliselere hediyeler takdim edileceğine, gasp edilen tüm mirasların iade edileceğine yemin etti. Böylece birçok insanın duaları ile güçlenmiş olarak yola çıktı. Yolculuğu sırasında çok yol kattettikten sonra, doğuda hanlıkla yönetilen Karakurum (Qaraqorum)²⁹ adında bir ülkeye vardı. Mengü Han meşru bir Hristiyan olduğundan, onun büyük sarayında bir kilise ve sürekli olarak adağı olan ve aralıksız ibadet eden rahipler vardı. Zaten Mengü Han'ın kendisi de arka'yun olarak adlandırılan ve Hristiyanlığın uygulandığı toprakların bulunduğu Hristiyanları büyük ölçüde severdi.

²⁷Kiragos, 63; Laşa'nın oğlu David, Defkis'te ikamet etmeyi yeğledi. Subaşı,72; Ulu David Laşa, Tiflis'te ikamet etmeyi seçerek babasının tahtına oturdu.

²⁸Burada Simbat'ın Mengü Han'a gittiği belirtilse de çağdaşı yazarlardan Aknerli Girigor bu seyahatin Batu Han'ı işaret etmek üzere kullanılan Sayın Han'a yapıldığını ifade etmektedir. Bazı tarihçiler bu kayıttan hareketle Simbat'ın Moğolistan'a değil, Batu Han ile görüşmek üzere İdil Boyu'na gittiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte diğer bazı tarihçiler burada belirtilen Sayın Han tabirinin Güyük Han için kullanıldığı fikrindedirler. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hayton, 98-10; Galstyan, 19; Kiragos, 178-211; Aknerli Grigor, 37-38.

²⁹Kiragos, 20; Kuzeydoğu ve Hatay hudutları üzerinde kendi kaba lisanlarınca "Karakurum" tesmiye ettikleri yer.

İlk olarak Simbat onlara neden geldiğini bildirdiği tüm asilzadeleri ve sarayın soylularını gördü. Onlar da onu Büyük Kağan'ın huzuruna götürdüler ve değerli taşı sundular. Mengü Han bundan oldukça keyif aldı ve memnun oldu. Sonra da “Tanrı aşkına sen hangi millete aitsin?” diye sordu. Simbat'da “Ben imanlı bir Hristiyanım ve Ermeni milletindenim.” diye cevapladı. Bu nedenle Kağan onu daha çok sevdi ve onun geliş sebebini sordu. Sonra Simbat kiliselerin aşığılamaları, kendisinin nasıl her şeyden mahrum bırakıldığını Aslan Noyan'a kardeşinin sadakatinden, ve bu topraklarda olan her şeyle ilgili gerçeklere değindi. Mengü Han Simbat'ı büyük ölçüde onayladı ve onun bu haklı durumunu kabul etti. Mengü Han Simbat'ı adı Suraxt'ambe'k olan annesine emanet ettikten sonra: “O halde bize özel olan ark'ayun'u elimizde tutalım ve devam edelim ve ona kimsenin hükmetmesine izin vermeyelim.” dedi. Onu bir lorda ait olan İnsu'ya atadılar. Bazı günler sarayda kalması için emrettiler ve onu askerlerine emanet edip, ona saraydan düzenli maaş ödenmesini sağladılar. Ne gece ne de gündüz dua etmeyi hiç bırakmadan, Simbat üç yıllığına buradakaldı.³⁰

Simbat'da mucizeler yaratan haçın küçük bir parçası vardı. Bir gece onu çadıra önceden yerleştirdi ve gün bitene kadar kollarını önüne uzatmış, çok fazla gözyaşı dökerek tüm kalbiyle dua ediyordu. Sonra çadırının üzerinde gökyüzünde parlak bir

³⁰Grigor, 37-38; Dindar ve Hazreti İsa tarafından taç giydirilmiş Ermeni Kralı Hetum, her açıdan çok akıllı olan babası, dindar kardeşleri ve prensleriyle bir araya gelerek, görüş alışverişinde bulunduktan sonra, Moğolları son derece gelişmiş olan ve Hristiyanların yaşadığı ülkesinden uzak tutmak için, onlara itaat etmeye, vergi ve khalan'ı ödemeye karar verdi. Kral Hetum ve ailesi bu kararlarını aynen yerine getirdiler. İlk önce Moğol kumandanı Baycu Noyan'la görüşüp onunla bir dostluk ve bağlılık anlaşması imzaladılar. Daha sonrada Kral Hetum'un kardeşi olan Ermeni Başkumandanı Baron Simbat'ı, Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol tahtına çıkmış bulunan Sayın Han'a gönderdiler. Simbat Allah'ın takdiriyle gidip, Hristiyan dostu ve hayırsever Sayın Han'la görüştü. Aslında kendi halkı bu vasıflarından dolayı hükümdarlarına Sayın Han ismini vermişlerdi ki, bu, onların dilinde “faziletli ve ulu” anlamına geliyordu. Sayın Han Ermeni Başkumandanı'nı karşısında görünce, onun bir Hristiyan olmasından ve daha ziyade onun söylediği akıllı ve sebatlı sözlerden son derece memnun oldu. Han, onu sığamış yaptı ve ona büyük bir yarlık, ve altın payza ve bokhtakh'lı bir Moğol hatunu hediye etti. Çünkü Moğollar, sevdikleri ve hürmet ettikleri adamlara karşı en büyük memnuniyet göstergesi olarak kadınlardan birini eş olarak verirdi. Han Ermeni başkumandanını böyle ödüllendirdikten sonra, onu kendi ülkesine, Hazreti İsa tarafından taç giydirilmiş Ermeni Kralı Hetum'un huzuruna uğurladı ve ayrıca kendisini görmesi için Hetum'un da yanına gelmesini istedi. Dindar Ermeni Kralı Hetum, kardeşi Baron Simbat'ın mazhar olduğu takdiri ve Han'dan gördüğü iltifatı duyunca çok sevindi. Özellikle ülkesinin, manastırların ve bütün Hristiyanların vergiden muaf tutulduklarına dair yazılardan dolayı son derece büyük bir sevinç duydu.; Kiragos 63 Kilikya'da saltanat süren Ermeni Kralı Hetum, kardeşi Başkumandan Sembad'ı çok değerli hediyelerle hanın nezdine gönderdi. Sembad uzun bir seyahatten sonra, salimen istenilen yere vardı ve birçok iltifata nail oldu. Avdetinde boş dönmedi; vaktiyle Kral Leon'a ait iken bunun vefatında Sultan-ı Rum Alaeddin tarafından zapt edilen birçok yerin, kalenin han tarafından kendisine bahş ve ihsan edilmesine dair geçerliliği resmi yazı ile bildirilmiş yarlıkları sahiplenerek geri döndü.

yay ortaya çıktı, yaydan yukarı bir haçla ileriye kıpkırmızı parlak ışıkları görüldü. Kampın genişliğince ve her yere şiddetli ışık yayılıverdi, ve bu gördüklerinden korkmuş şekilde, kraliyet sarayının kapısına haber almak için hızla koştular. Büyük bir şaşkınlık içinde, Mengü Han bu durumdan gurur duyup, tanrıya bunun için teşekkür etti. Süryani uyruklu Hristiyan olan danışmanlarından birini çağırdı ve ona “Git ve o çadırı işaretle ve oradan sabah dışarı kimin çıktığını öğren.” dedi. O sırada Simbat kendisi tüm bu olanları görmezden geldi.

Gün ağarırken kral onları çağırıp “O hala burada mı?” diye sordu: Onlar da “Evet.” olarak cevapladı: Sonra Mengü Han Simbat’a sordu: “Geçen gece çadırının üzerinde gördüklerimiz neydi?” Simbat korkuyla cevapladı: “Bir fikrim yok.” Sonra kralların kralı ona “Senin böyle uzun süren yanıp sönen ışıklardan ve hayret uyandıran görüntü hakkında fikrin yok mu?” diye sorunca; Simbat da: “Tanrı şahidim, bilgim yok.” diye cevapladı. Sonra Kağan: “Senin kutsal kabul ettiğin şeyler nelerdir?” diye sordu. Simbat: “Küçük bir kutsal emanet dışında hiçbir şeyim yok.” dedi. Kağan: “Onu bana getir böylece onu görebilirim” dedi. Simbat hemen onu gidip aldı. Sonra kral tahtından kalkıp, tacını çıkardı, diz çöktü onu öptü ve dedi ki: “Bu gördüğümüz çapraz ışıklar benzer şekil ve boyutta. Aslında, aynısı.” Bundan böyle onu o kadar çok sevdi ve onure etti ve ona o kadar güvendi ki Simbat’ı sarayda tüm soyluların üzerinde tuttu. Ve Mengü Han istediği her şeyin Simbat’a verilmesini emretti.

Ona bu tabletin içeriğinde tanrı ve kralın adı ve onların en gururlandığı şeylerin olduğu altın bir payızay verdiler. -Bizim bir tür tüzük dediğimiz- her şeyin Simbat’a bağışlandığını, kılıçla ele geçirilen, Oroton ülkesini; Baycu ve onun asilzadelerinin ele geçirmiş olduğunu; Liparit’in babasını öldürdüğü için kan bedeli olarak Borotn Kalesini yok ettiğini bu Earlexe yazdılar.³¹ Üstelik onlar Gürcüler ve diğerlerinin tapu sicillerinden Simbat’ı kaldırdı. Bu onların ikinci kez kilise mirasına kabulüydü. Birincisi Aslan Noyin’in kılıçla aldığı topraklarla hizmetkar olarak kiliseye kabulüydü. İkinci onay ise ışık saçan taşta değerli bir ödül olarak kral tarafından verilmişti. Ermenistan’daki tüm kilise ve rahipleri azat etme emirini aldı. Derhal topraklarımıza gelip ulaştılar. Sonra burada geceyi delen güneş gibi bir barış ortamı belirdi. İlk olarak, Simbat kendi bizzat Baycu ve diğer üstadlara hizmetlerini sundu. Onlardan da, Borotn ve Bghen sınırına kadar bölgeyi temizlemek için ve burada Totev’e yerleştirilmeye

³¹Hayton, 101-104; Kiragos, 69-70.

tüm Oroton ülkesinden Slovník'in yarısına kadar yardım aldı. Üstelik Simbat Eghegis ve Vayots'dzor'un tüm ilçelerini, Ereran'a kadar vadilerle Poghahan, Urts ve Ve'gi, Geghak'uni ve Kotay'daki birçok ekili yerleri ve köyleri aldı. Ermenistan topraklarındaki ve onun prensliklerindeki tüm kilise ve rahipleri azat etti. Tüm harap edilen kilise ve manastırları yeniletti. Hristiyanlar bu durumdan çok memnun oldular. Sisakan'daki kilise zaten uzun bir süredir harap olmuştu. Piskopos Efendisi Yohannes yaşlanmıştı. Baycu'nun eşinin emrinde olan Efendi Hayrepet'in erkek kardeşi yeniden manastırı inşaa etmeye başlamıştı ve sefillik içinde burada yaşam sürmüştü. Bu yüzden tüm teberruya rağmen, kilise adına bir tek hane dahi kalmamıştı. Simbat bu kez tüm o gücünü kiliseyi zenginleştirmeye ve yenilemeye kullanmaya başladı. Teker teker zimmete geçirilmiş mirasları iade etti.

Bu konular bu şekilde bir köşede dursun, iyiliğe düşman, şeytani doğaya sahip olan Satan, Gürcü asilzadelerine ve Avak'ın yurduna karşı kıskançlıklar alevlendirmeye başladı. Avak (699) 1250 yılında ölmüştü.³² Karısı Gontsa'nın, Xoashak adında bir kızı vardı ve ondan miras kalan tüm toprakları yönetti. Sonuç olarak, onlar basgag ve vezir olarak atanılan Argun'un yakınında Tiflis'de bir araya geldiler ve -bu şu anlama da geliyor ki- kraliyet başkomutanı vergi toplama ve büyük bir divan için resmi sorumlu oluyordu. (703) 1254 yılında tüm topraklarda bir nüfus sayımı yaptıran da oydu.³³ Simbat'ı yok etmek ve ülkesine miras bırakmamak için birçok rüşvet verdiler. Argun bunu gerçekleştirmeye cesaret edememesine rağmen yine de, onlar Simbat'dan çok uzak yerleri aldılar ve onlar büyük bir öfkeyle kalanın alınmasını engellediler. Bu yüzden Simbat tekrar Mengü Han'a minnettar kaldı. O Aslan Noyan'ın sarayından yardımlar aldı ve tanrı yardımıyla orayı terk etti. Ancak, Simbat ayrılmadan önce, Argun onu bazı ihanetler üzerine saraya çağırılmıştı. Argun burada zincirlenmiş bulunuyordu. Sevicn-beg ve Şerafettin belirli bir süre ülkenin hazinesiyle Argun'u öldürmek istedi ve gelip onun görevini devraldı. Sevinc-beg

³²Avak'ın ölümü ve eşinin evliliği hakkında bkz. Subaşı, 188.

³³Grigor, 45; Mengü Kağan'ın emriyle, Argun adlı bir Moğol reisi geldi ve vergi için ülkede nüfus sayımı yaptırdı. Sayımdan sonra, vergi, defter'de ki kayıt gereğince nüfus başına alınmaya başladı. Moğollar doğu ülkelerini bu şekilde yağma ettiler. Çünkü küçük bir köyde otuzdan elliye kadar adam saydılar. On beş yaşından altmış yaşına kadar olanları sayıyorlar ve her birinden altmış beyaz (akçe) alıyorlardı. Kaçan ve saklananları yakaladıkları zaman, ellerini ve ayaklarını bağlıyorlar ve vücutları hurdahaş olup kana bulanıncaya kadar, yaş çubuklarla hiç acımadan dövüyorlardı. Sonra da insan eti yemeye alıştırdıkları azgın köpekleri üzerlerine saldırtarak aciz ve fakir Hristiyanları yedirtiyorlardı. Kiragos, 67.

Simbat'ın bir düşmanıydı ve haince onu öldürmek istiyordu.

Ancak, Simbat saraya ulaşış Mengü Han'ın huzuruna çıktığında, onu ikinci kabul ediydi. Üstelik Simbat'ı sevdiği ve ona güvendiği için, Mengü Han onu huzuruna çağırıyor ve “Ark'ayuma yola çık, askerlerim ve tüm topraklar hakkında beni bilgilendir.” dedi. Simbat sırayla bunlarla ilgilendi. Sonra Simbat'a Argun'un o harap toprakları yok ettiğini, rahipleri astığını ve hatta onlardan birini nasıl kendisinin öldürdüğünü sordu. Simbat cevapladı: “Suçlayanları tamamı inkar eder ve Argun masumdur.” Kağan bunun üzerine onun asilzadelerine öfkeleniyor ve bunların neden doğru araştırılmadığını sordu. O Simbat'ın katılımıyla bir inceleme yapılmasını ve sarayın da bu konuda gerekeni yapmasını buyurdu. Ertesi gün toplandı. Simbat Argun'u suçlayanları yalanladıktan sonra, Sevnice ve Şerafettin bir sefer sırasında öldürüldü. Hatta, Argun'un prangalarını kaldırdı ve kralın huzuruna getirdi, o onu göklere çıkardı ve ona onun eski işini geri verdi. Simbat eliyle alarak, Argun'u Mengü Han'a emanet etti ve öncekinden daha büyük bir kararnâme yazılmasını emretti, Simbat'ın mirasını onayladı. Böylece büyük bir başarı ile, Simbat doğruldu ve Argun ile birlikte ayrıldı. Aceleyle topraklarımıza geldiler. Ona büyük ölçüde minnettar olduğu için Simbat'ı nasıl onure edeceğini bilemiyordu.

Simbat vardığında, tüm düşmanları ve ona karşı çıkanlar utandılar. Simbat tüm köy ve ilçelerimizi yönetti. Ancak, sonradan, kendi isteğiyle, birlik ve beraberlik adına bu bölgeye döndü. Çocuklarına ve kabilesine özel mirasını bıraktı. Burada kaldı. Simbat ikincisini (705) 1256'da yaptığı ilk seyahatini (705)1256'da yaptı. Mengü Han'ın (700) 1252 yılında aldığı yeri. Simbat büyük bir şanla dolmuştu ve sonraki çoğu işlerinde Hülagü Han tarafından çok sevildi, ve onu sorumluluğu altına aldı. Simbat Novarank'da kendi mezarlıkları üzerinde muhteşem bir tapınak inşa ettirdi. O birde büyük meblağ karşılığında, daha önce belirttiğimiz köy ve bağlarda, gösterişli ve güzel bir kilise yaptırdı. Hülagü'nün emriyle, Simbat Basen'e Aladağ³⁴ dedikleri düz Dar'a çam keresteden yapılan büyük sarayı görmek için gitti. Ashorni'ye gelip çok fazla para ödedikten ve çok çaba sarf ettikten sonra, başının bir parçası burada bulunduğu için Aydınlatıcının (Gregory) başından bir parça almaya T'at'ul'daki

³⁴Grigos, 58; Hülagü Han kendisine Allah tarafından, Hanlık, büyüklük, muazzam piyade ve atlı ordusu ve her türlü servet nasip edildiğini görünce, büyük meblağlar harcayarak, Darn ovasında kendisi için bir saray yapılmasını emretti. Bir zamanlar, büyük Ermeni krallarının, Arşakunilerin yazlık yeri olan bu bölgeye Aladağ ismi verildi.

manastıra gitti. Ayrıca, Kral Gagik Bagratu'nin tahrip sürecindeki sandukayı da satın aldığı, Aziz Grigor'un mucizevi Traumaturgus'un kafatasını alıp onu altın ve gümüşle süslenmiş ve dikdörtgen bir kutuya koydurup paha biçilmez dini hazinelerle getirdi, sonra bunlar ünlü manastır Noravank'da muhafaza edildi. Simbat ayrıca açılabilir kapağıyla dikdörtgen şeklinde, Büyük Kutsal Haç'ın parçası için altın bir kutu yaptırdı. Onun arkasına kendisi adına bir anıt yazdırdı.

Bugünlerde Simbat'ın kardeşi, güzel bir çiçeğe benzeyen Ivane, öldü ve Elikum'un yanına gömüldü. Ivane iyi huylu olan oğlu Liparit'i geride bıraktı. Kısa bir süre sonra Simbat'ın diğer kardeşi, cesur savaşçı P'axadula da öldü ve diğerlerinin yanına gömüldü. Onların kardeşlerinin oğlu, Burtel, şimdi Kıpçaklar (Qıpchaqs) olarak bilinen Hazar ovalarına yerleşti. Berke Han'ın karşısında savaşan Hülagü'nün askerleriyle gitti. Terek adındaki büyük nehirde, (710) 1261 yılında savaşta katledildi. Sonra onların çok mübarek annesi (712) 1263 yılında öldü ve diğer çocuklarının yanına gömüldü. Burada Simbat'ın yanında güçlü askeri bir adam olan, başarılı tüm çalışmalarının yanı sıra sadık ve aşırı dindar genç kardeşi Tarsayich ona yardım etmek için kaldı, Tarsayich Aruz hatunu eş olarak aldı. Aruz Hatun Sivnik kralı'nın Müslüman bir kızıydı. O tanrıdan korkan ve özverili bir Hristiyan oldu. Üç oğul dünyaya getirdi: Elikum, piskoposluk için çağrılan bu kitabın yazarı olan Step'annos, P'arazadula (P'araxadula). Tarsayich Orotan bölgesine hükmetti.

Tarsayich Tat'ev'deki büyük kiliseyi eşyalar ve güzel yapılarla süsledi ve uzun süredir yoksun kalmış olduğu Harzhis sınırları, Ts'ur sınırları, kendi sınırları ve K'e't'ivan'ın sınırlarıyla, Xotaget'de o kendisinin ektiği bir bağı kilise mirasına bırakmak için döndü. Daha sonra güneyde bir sütun üzerinde kendi hafızasındakilerle bunun içeriğinde sunduğu yazıtı yazdı: "Barkushat girişinden Bjni sınırına kadar olan bölgesini, yönettiğim bu devletin yöneticisi olan Prenslerin Prensi Simbat'ın kardeşi, Büyük Liparit'in oğlu Tarsayich olarak, bu yazıt ve abide kendi hafızamın unutulmazlarıdır. Tat'ev'deki Holy Apostles kilisesine katıldım ve kendi irademle ruhumun yarısını ve eski çağlardan miras kaldığını öğrendiğim benim altı köydeki hissemden bu kutsal kiliseye verdim. Köyünün sınırlarıyla Shnhe'r, Xot, dağı ve tarlayı, kendim ekip diktiğim, bağları, Xotaget ve Xot'ı Ts'ur ve Harzhis ve bunların yarısı parayla satın alındığı sınırlarını, Borti, K'e't'ivan'la onların sınırları buranın Psikopos'u olan, Lord Soghomon ve Lord Hayrapet hatıralarımızda kırk yıllık hizmet

ifadesi olarak, o günde on Epiphany, Easter, şenliklerde on, Tanrı'nın annesinin gününde on, üst düzey şenliklerde on, yirmi gün kendim Tarsayich için, yirmi günde kardeşim Simbat için yazılması kabuledilmiştir.

Bu yazıtta şahit olanlar: Noravank pisikoposu Lord Sargis, kutsal kilisenin gardiyanı Sargis: Benim azatım Hasan, Karapet'in oğlu Orotshah, ekek torunu Lora; Miran, oğlu Nuer. Bu belge tanrı tarafından doğrulanmıştır. Bu kutsal kilise bizlere Tanrımın bağışdır. Ben, Tarsayich olarak, tanrıya inanıyorum ve bu bağışları burada benim mühürümle onaylamış oluyorum. Şimdi benden sonra, olur da çocuklarım ya da torunlarım ya da başka bu konudaki düşüncelerimi, kurallarımı inkâr eder ya da geçersiz sayar ise, benim öngörüm, onlar 318 patrik tarafından lanetlenecek olup yaşamlarında ve öldüklerinde, aforoz edileceklerdir ve bu hayattan ve gelecekte silineceklerdir. Amin.”

Simbat Avak topraklarının yurdunun geçici sahibi olduğu için, diğer prenslere de danıştı. Hülagü Han emri ile Gontsa'yı denizde boğdular. Sonra Simbat Avak'daki tüm prenslikleri kendisi yönetti. O Avak'ın kızına Abaka Han'ın egemenliği altında olan tüm toprakları elinin altında tuttuğu büyük Hoca ile evliliği ile Xoshak'ı, verdi. Büyük Dwatar'da söylenenlere göre kayıtlarda, her tümeni 10.000 kişiden oluşan 150,000 tümeni vardı. Hoca bu divanın başıydı ve her şeyi yönetiyordu. Bu (718) 1269 yılında oldu. Ancak, bu büyük ve dünyanın dindar kralı, Hristiyanların umudu ve beklentisi olan, Hülagü Han (713) 1264 yılında öldü.³⁵ Çok değerli eşi Dokuz Hatun³⁶ da onunla öldü. Onlar kurnaz Hoca tarafından zehirlenmişlerdi aslında. Tanrı bilir ya, Bizans imparatoru Konstantin ve annesi Helena'ya göre oldukça dinsizlerdi. Sekiz yıl toprakları onlar yönetti (Hulagü Han,1256-1265). Sonra Hülagu'nun oğlu, Abaka, onun devletindeki tahta geçti. İyi bir kişiliğe sahipti, ılımlı ve barışseverdi ve bir Hristiyan sevdalısıydı.³⁷ Hanlığını on sekiz yıl başarılı bir şekilde yönetti (Abaka Han 1265-1281). Bazı insanların ihanetiyle (731) 1282 yılında Hemian'da öldü. Artık Simbat çocuksuz olduğu için, Tarsayich, (yazar) Step'annos adlı erkek kardeşinin bir oğlunu aldı, ve onu evlat edindi, ona rahiplik için eğitim verildi. Simbat tüm atalarından üstün olarak birçok bina, manastır ve kilise, çok büyük ve önemli binalar

³⁵Hayton, 120; Reşiddüddin, 73-74; Grigor, 65.

³⁶Müverrih Vardan, 242.

³⁷Reşiddüddin, 77; Grigor, 67; Hayton, 121.

inşa ettirdi. Sonra Tebriz’de Shahastan’a gitti, kraliyet divanında ki Argun’a ve Sahip’e gitti. Burada hastalandı. Feci bir hastalıktan öldü. Tüm prenslikleri kardeşi Tarsayich’e vererek, onu Argun ve Sahip’e emanet etti. Sonra meleklerle bir arabanın içinde, saygıdeğer ve mübarek rahip, Şuluy’un yanında öldü. Simbat onun kendisine kalan mirasını büyük bir onur ve şerefle yirmi yıl yönetti.

Tüm asilzadeler gelip onun için gözyaşı döktüler ve ihtişamlı kraliyetine yakışır şekilde tabutu muazzam şekilde süslendi. Haçlarla, meşale ve mumlarla çevrili olan, birçok ilahi söyleyen rahiple ve muazzam bir kalabalık ile naaşı kaldırıldı ve kentin kapısından içeri alındı. Norawank’da kutsal kilisedeki aile mozolesine getirildi. Simbat hakettiği gibi bir saygıyla gömüldü, mezarı (722) 1273 yılında ölen babasının yanında bulunmaktadır. Bundan dolayı kardeşi Tarsayich onun için bir mozole ve sonra Saint Gregory isimli bir kilise inşa ettirdi ve Simbat’ın sonsuz istirahat yeri için onu buraya taşıttırdı. “Ulu Tanrım, Ermenilerle muhteşem prensleri ve kutsanmışlar arasında halkımızın umudu ile ona huzur ve rahmet bağışla ve tüm kirli ruhunu temizle. Onun amelini mübarek kıl. Onun insanlar için yaptığı tüm hizmetleri gör Tanrım.”

O sırada, Gürcü krallığı Rusudan adında bir kadının yönetimi altında idi.³⁸ Burada Lasha’nın David adında Rusudan’ı çeşitli yollarla devirmeyi denediği bir oğlu vardı. Mesela, onu bir sandık içine koydurmuş ve öldürmek için onu prene verip denizde boğmayı denemişti. Fakat onu yeraltında bir odada sakladılar, uzak diyarlara öldürtmek için gönderdi. Ancak tanrının eliyle David tüm bunlardan kendini koruyup büyük Kral Mengü Han’a kaçtı, onun yönettiği topraklara geri döndü ve Rusudan’ı perişan şekilde buldu.³⁹ Nahcivan’lı Esugan-Xawadan ile evlendi. İkinci eşi Gonts’a

³⁸Kiragos, 23; Bu devirde Gürcistan Krallığı zayıf düşmüştü, zira “Rusudan” ismindeki kraliçe idaresinde idi. Bu kraliçe Tamar’ın kızı, Laşa’nın kız kardeşi, Kegork’un torunu idi. Semiramis gibi, birçok aşkı olan ahlaksız bir kadın idi. Bu prenses, kendisine teklif edilen bütün adayları reddederek, bir sürü sohbet arkadaşıyla meşgul oluyordu. Dul kalınca, generalleri İvane ve bunun oğlu Avak, Zakare’nin oğlu Şehinşah, Vahram ve diğerlerinin yardımıyla hükümet emirlerini geri çeviriyorlardı. Grigor 22 Bu dönemde Gürcü Kralı Laşen ölmüş ve David adlı bir oğul ile Uruzukan adlı bir kız kalmıştı.

³⁹Kiragos, 54-55; Taralar Sultan-Rum’ mağlup ve birçok şehrini zapt ettikten sonra, bunun nezdinde Prens Vahram’ı gönderip teslim olmasını teklif ettiler. Vahram geri dönüşünde, Kraliçenin kardeşi Çorci-Laşa’nın oğlunu beraberinde getirdi. Bunu kraliçe Rusudan, kızının refakatinde olarak, Sultan-Rum’un yanına göndermişti. Bundan maksadı, yeğeninin sultan tarafından katlettilmesini temini idi. Çünkü yeğeninin bir fesat topluluğu teşkil edip saltanatı elinden alacağını kendi kendine kuruntu ediyordu. Sultan-ı Rum bunu mahpus olarak yanında bulunduruyordu.; Subaşı, 61-62; Kraliçe Rusudan ülkesi tamamen Moğol hâkimiyetine girmiş olsa da bu sırada Batu’nun yanında bulunan ve Karakurum

ile evlendikten sonra Dimitri adında bir oğlu oldu. Simbat tüm sadakatiyle ona hizmet etti, ve iyi işler yapmanın yolunu gösterdi ona. Hülagü Han'ın prensliğinde ve hatta bu muhteşem büyük sarayında daha fazlasını yaptı. Kral David Simbat'ı sevdiği için, ona kendi oğluymuş gibi davrandı ve onun küçük oğlu Dimitri'yi emanet etmeyi düşündü. Simbat'ın David'in krallığında, birçok düşmanları vardı ve bu küstah asilzadeler kraliyet sarayında idam edildi. Hülagü onu önemsemediği için kimi isterse bu kişileri o öldürtebilirdi veya canının istediğinin hayatını bağışlayabilirdi. Herkes ve ona bakan tüm gözler korkuyla titrerdi.

'daki büyük Kaan'ın yanına gönderilen oğlu Narin David'in tahta rakipsiz olması amacıyla kızı ile Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına, öldürülmesi için gönderdiği yeğeni David Laşa'dan kurtulmanın yolunu bir türlü bulamıyordu. Anonim Gürcü kroniğine göre yeğeni David'i öldürme fikrinden bir türlü vazgeçmeyen kraliçe, yeğeni genç David'e bir suikast girişiminde bulunmak amacıyla kızı Tamara ve damadı Gıyaseddin'in yanına bir adamını gönderdi. Önceki istekleri geri çevrilmesine rağmen kraliçe, onların genç David'i ortadan kaldırmak zorunda olduğuna inanıyordu. Sultan ve eşi Gürcü Hatun Tamara, kraliçenin isteklerini devamlı olarak görmezden geliyorlardı. Kraliçe aynı mesaj ile bir elçi daha gönderdi; ancak kraliçenin mesajı Konya Sarayı'nda karşılık bulmadı. Kraliçeden gelen ve yeğeni David ile kızı Tamara hakkında farklı iddialar içeren üçüncü mesaj da Sultan ve Tamara tarafından önemsenmedi. Yeniden şansını denemek isteyen kraliçe bu defa damadı Gıyaseddin'e: “ Ben yeğenimi ortadan kaldırmak istiyorum çünkü David, senin eşin ve benim kızım Tamara'nın sevgilisidir.” diyerek bir mektup gönderdi. Gıyaseddin mektubu alınca hiddetlenip eşi Gürcü Hatunun odasına girip eşini dövmüş, mukaddes tasvirleri kırmış ve eğer Hristiyanlıktan vazgeçip Müslüman olmazsa onu acımasızca idam ettireceğini söyleyip tehdit etmiştir. Sultan ve eşi, genç prens David'i çağırdılar ve pek çok işkence ile onu dürüstçe her şeyi itiraf etmesi için zorladılar. David ise kendisinin suçsuz olduğunu; bütün bu olanların Gürcistan'daki yöneticilerin içerisine düştükleri günahkârlıklarından kaynaklandığını: “Kraliçe beni sürgüne gönderdi. Senin tarafından öldürüleceğimi düşünüyordu. O benim öldürüldüğümü tahmin etmektedir.” dedi. Bunları duyan Sultan, bu iftiraların veliahtlık için verilen mücadelenin sonucu olduğunu anladı ve biraz yatıştı. Ancak sultan daha sonra fikrini değiştirip birkaç denizciyi çağırarak David'i denize atmaları için emir verip genç prensi onlara teslim etti. Ayrıca Sultan: “ Eğer onlar aldıkları emiri yerine getirmezse evleri yıkılacak, aileleri yok edilecek ve kendileri de acımasızca öldürülecekler.” diyerek emrinin yerine getirilmesini garanti altına aldı. Denizciler David'i tekneye aldılar ve açık denize doğru yola koyuldular. Ardından sahilten uzaklaşmaya başladıkları zaman David'i deniz atmak için hazırlık yapmaya başladılar. David ise son bir defa dua etmek için onlara yalvardı. Denizciler bunun için David'e biraz zaman tanıdılar. David denize atlamaya hazır olduğu zaman denizcilerden birisi David'in eline küçük bir tahta parçası verdi. Daha sonra David denizciler tarafından denize atıldı. Kendisine verilen bu odun parçasına tutunan David, şiddetli fırtınanın açıklara doğru esmeye başlamasıyla denizcilerinin görüş alanından uzaklaştı. Bu sırada gemisiyle açık denizde yol alan bir tüccar, David'i gördü ve sahilten uzak olduğu için ona yardıma yüzücüler gönderdi. Tüccar David'i kurtardıktan sonra evine götürdü ve yaklaşık altı ay misafir etti. Bir tüccarın Gürcü prensi denizden kurtardığı haberi her tarafa yayılmaya başladı. Dedikodular Sultana kadar ulaştığında Sultan sinirlendi ve hemen atlıları gönderip tüccarı ve David'i yanına getirtti. David'e karşı sinirleri dinmeyen Sultan, onu öldürmenin farklı yolunu aradı ve eski bir yöntem karar kıldı. İçerisinde su bulunmayan ancak yılanların yaşadığı bir kuyu vardı. Sultan, David'in kuyuya atılmasını emretti. David kuyuya atıldıktan sonra büyük kaya parçaları taşınarak kuyunun üzeri ve etrafları tamamen kapatıldı. Bu sırada David'in babası IV. Giorgi Laşa tarafından David'i koruması için, önceden görevlendirilen Sosan isimli bir şahıs, David kuyuya atılırken onları dikkatlice izledi ve yerini iyice öğrendi. Sultanın adamları oradan ayrıldıktan sonra Sosan, kayaların altından bir tünel kazarak hayatta kalabileceği kadar yiyeceği David'e verdi. David yaklaşık beş yıl bu şekilde hayatını sürdürdü.

1.2. Bu Bölüm Orbelans'ın Büyük Naxarardom Doğası İle İlgili, Onların Ülkeye Gelişleri Hakkında Ve Çeşitli Olaylar Ve İşleri Hakkında Çeşitli Yazıları İçermektedir.

Kral Simbat'ı Tiflis'e çağırdı ve ona birçok hediyeyle ona olan şükranını göstermek istedi. Kral David Simbat'a dedi ki: "Dile benden ne dilersen, seni krallığımda mutlu etmek için her şeyi sana hemen sunacağım." Simbat doğruldu ve sonra onun huzurunda diz çöktü, dedik ki: "Ey Kralım, bizim malımız, mülkümüz senin ve atalarındır. Bu bize yeter. Fakat aramızda sen istersen çözebileceğin bir mesele var." Kral: "Yemin ederim ki, sen her ne istersen iste, ben derhal yerine getireceğim." diye cevap verdi. Simbat: "Senin selefin olan Georgi, benim atalarımı aşağıladı ve sen de benim için bu kötü durumu hemen ortadan kaldır." Mirasımızın lanetlenmesine izin vermeyeceğine dair bir kararname yazdı. Ve bu belgeyi hazinesinde tuttu. "Bunu benim elime ver." dedi. Bu şaşkın kral bu yetenekli ve cesur insanları yurdundan uzaklaştırdığı için dedesini lanetledi. Kral David görevlilere bu kitabı arayıp bulmaları için emretti. Onlar da gidip derhal o kitabı bulup geri getirdiler. Kral onu eline aldı, ayağa kalktı ve dedi ki: "İşte, Simbat istediğin kitap burda, al." Simbat kalktı sonra diz çöktü ve dedi ki: "Ey Kralım sen merhametini bana nezaketinle tamamladın. Bu belge bir kralın eliyle yazıldığı için, gene bir kral eliyle yok edilmeli. Önce bir ateş yakılmasını emrediniz ve elinizle bu kitabı onun içine atınız."

Kral da hemen öyle emretti ve orada bir ateş yakıldı. Kılıcını aldı, sayfaları kesti ve onları yanan ateşin içine attı. Simbat buna çok mutlu oldu ve ona, bunun için çok teşekkür etti. Daha sonra, kraldan birçok hediye ve kraliyet kıyafetleri aldıktan sonra, evine yolcu edildi. Bu şekilde, Simbat atalarına yapılan hakarete son vermiş oldu ve böylece kendisine gelecekte adından uzunca bahsettirecek iyi bir anı bırakmış oldu. Ondan sonra onun tüm bölgesini erkek kardeşi Tarsayich yönetti. Büyükleri tarafından onurlandırılıp sevildi böylece tüm düşmanlarını korkutan muhteşem bir mutluluk ve şerefle onun tüm prensliğini yönetti.

Abaka Han tarafından o kadar onurlandırıldı ki bu vesileyle kendisinde ki kraliyet elbiselerini çıkarıp Tarsayich'i baştan ayağa giydirdi, Tarsayich'in beline, incilerle, değerli taşlarla ve saf altınla süslü bir kemer taktı. O Derbend'te Horasan'da, Suriye'de, Bizans'ta, Hama ve Hıms'da Mısırlılar'a karşı girdiği her savaşta

muhteşem cesaretini ve yenilmez gücünü gösteren, güçlü, kuvvetli, uzun askeri bir adamdı. Sonunda o kralların kralından büyük hediyeler aldığı dokuz savaşa katıldı ve onları komuta etti. Bir de palmiye şeklinde ve bir iter ağırlığında altın bir balina aldı. Aslında bu böyle bir zaferinonurudur.

Tarsayich, Gürcülerin kralı David'i Prens Celal Atabeyin büyük oğlu olan Xach'en'in yurduna götürdü, Kral David Celal'in kız kardeşi Mina Hatun ile evlendi, hayatının geri kalan kısmını ilk eşi ile sürdürdü. Bu durum kilisenin yasalarına aykırıydı ve vardapetler durumdan oldukça hoşnutsuzdu. Eşini yurduna getirdikten sonra, ondan Celal ismini verdiği güzel bir oğlu oldu. Mina Hatun birde iki kız doğurdu, bunlardan büyük olanı Xach'en'in prensi Grigor ile görkemli ve büyük bir düğünle evlendirildi, oğlu Hasan, Grigor'un büyük oğlu, o Atabey İvane'nin kız kardeşinin oğluydu.⁴⁰ Babasının ölümünden sonra diğer kızı, 719 yılında ölen Kral David'in, oğlu olan Kral Dimitri'nin bir oğlu Manuel ile evlendirerek erkek kardeşlerini Gürcülerin yurduna eş olarak vermiş oldular.

Tarsayich kiliseler inşa ettirdi ve manastırlar için birçok iyi şeyler yaptı. Tsaghatskar'da ki manastıra, o Geyhak'daki Gar'naker köyünü ve Macha'ak vadisindeki bir köyü verdi. Kendisinin isteği üzerine şuan Saint Karapet kilisesinin duvarında bulunan bir yazıt yazdırdı. Kendisi adına yılda üç ayin yapılması şartını koştı, bu üç büyük ayinin kendi anısına sunulmasını şartını koydu ve şartnamesini korkunç aforozlarla güçlendirildi, böylece bu dini şartlar kesinlikle ihlal edilmeyecekti. Birçok eski ve harap olmuş kiliseyi yeniletti. Bu günlerde Tarsayich'in dindar karısı Aruz Hatun öldü. Aruz Tat'ev'de ki Holy Apostles kilisesinin kapısına gömüldü. David'in saltanatından sonra, babasının istediği gibi Tarsayich David'in oğlu Dimitri'yi, kendi yurduna getiripalıp büyüttü. Tarsayich'in büyükçaba ve yardımıyla, 721 yılındaDimitri⁴¹, 1272 yılında Gürcülerin kralı olarak babasının tahtına oturtuldu.⁴² (731) 1282 yılında ölen Abaka'nın⁴³, ardından Abaka'nın

⁴⁰Subaşı, 63; Kiragos, 42; Celal lakabını taşıyan prens Hasan, büyük perens Zakare ve İvane'nin kız kardeşinin oğlu idi.

⁴¹Subaşı, 139; Kral II. Demetere'nin, Trabzon İmparatorunun kızı olan eşinden, en büyüğü David olmak üzere Vakhtang, Laşa ve Manuel isimli dört oğlu ve Rusudan isminde bir kızı vardı. Moğol olan eşinden Baydu ve Yadgar isminde iki oğlu ve Jidga (Cigda) isimli bir kızı vardı. Üçüncü eşi olan Beka'nın kızı Natel'den ise sonradan kral olacak olan Giorgi isimli bir oğlu vardı.

⁴²Subaşı, 123; Abaka Han 1272 yılında kralıktan kalan Gürcüler'e kral tayin etmek için görevlendirilmişti. Bu yeni kral uzun zamandır İlhanlı Sarayı'nda bulunan müteveffa Kral Ulu David'in oğlu. II. Demetre (1271-1289) 1271-72'de Gürcü tahtına geçti. Gürcü yöneticiler, Kral II. Demetre'nin otağına gelip

kardeşinin oğlu Teküder⁴⁴ tüm dünyanın hanı olarak tahta çıktı.⁴⁵ Kendine Ahmed derdi ve düşüncesi Hristiyan inancını yok edip tüm halkını Müslüman yapmaktı.⁴⁶ Saltanatının üçüncü yılında Uçun'da Teküder, (1281-1284) diğer kardeşi Ghawnghrat'ay'ı (Kongurtay) ve Rum Sultanı Gıyaseddin'i ve Ts'agan'ın iki oğlunu katletti.⁴⁷ Ardından krallığın varisi Abaka Han'ın oğlunu öldürmek için baharın başında Argun'a karşı geniş bir orduyla Horasan'a gitti.⁴⁸ Onu ele geçirip geri döndü. Fakat o gece Hristiyanların Tanrısı büyüklerin ruhlarını Argun'a eğdi böylece onu cezaevindeki hainlerden uzaklaştırdı ve onu kral yaptı.⁴⁹ Kılıçları ile üstlerine yürüyüp, tüm düşmanlarını öldürdüler. Sonra Ahmed'i ve onun görüşlerini paylaşanları öldürdüler. Hasan Manli Şeyh, Sahip divan, Alinak ve diğerlerini.⁵⁰ Argun'un partizanları ile birlikte Argun'un sevdiği Avak yurdu, Şehinşah yurdu ve Gaget'tir'i ve Atabeg Sadun oğlunu ve Ermenilerin tüm topraklarını verdiği Kral Dimitri'ydi.⁵¹ Argun kendisi Hristiyanları ve kiliseleri çok severdi. Argun'un büyük

Şehinşah'ın oğlu İvane'nin etrafında birleştiler. Ardından Şehinşah, II. Demetre'yi, Han'a götürdü ve takdim etti. Abaka onu çok iyi karşıladı ve onun dostluğuna şahitlik etti. Sargis'in özel mülkleri ile idari bölgeleri dışında müteveffa krala ait olan krallığın tamamını ona verdi.

⁴³Reşiddüddin, 125.

⁴⁴Reşiddüddin, 127.

⁴⁵Hayton, 139; İlhan Teküdar Ahmed, tahta 6 Mayıs 1282'de geçmiş, resmi tören ise bir buçuk ay sonra düzenlenmiştir.

⁴⁶Teküder Ahmed'in müslüman olmasıyla alakalı olarak bkz. Subaşı 134, Kendi öldükten sonra Budist veya Hristiyan bu hanedan prenslerinin, saltanatta onu takip etmelerini engelleyerek devlette İslam Dini'nin devamlılığını sağlamak istiyordu.; Hayton, 139; Çocukluk çağında vaftiz edilmiş ve Nicholas adı verilmişti, ancak ilerleyen yaşlarında ibadet şekillerini sevdiği Müslümanlardan ötürü Hristiyanlığı reddederek iğrenç İlam'ı Kabul etti ve Muhammed Han olarak anılmak istedi. Tüm gayretini Tatarların tamamının, sahtekar Muhammed'in inancını kabul etmelerine hasretti.

⁴⁷Subaşı, 133; Ahmed korkup dehşet içinde derhal kardeşi Kungurtay'ı zincire vurdurarak, diğer ileri gelen soylu Moğolları ve bu olayda onlara yardım eden Gürcü Prensleri öldürttü.;

Reşidüddin, 136; Biçin (maymun) yılı Günyegilamışı sabahı Kongurtay'ın işini Arran'ın Karabağ mevkiinde işini bitirdiler.

⁴⁸Reşidüddin, 137.

⁴⁹Reşidüddin, 145; "Geceleyin tutuklu olan Argun sabahleyin yeryüzünün padişahı oldu."

⁵⁰Reşidüddin, 144; Argun silah kuşandı ve bir Arap atına bindi. Önce Alinak'ın başına gidip onu çadırında öldürdüler. 683 senesi 18 Rebiülahir Salı gecesini Tebriz tamgacısı ve Buka hizmetinde bulunan Emir Ali çadırın eteğini kaldırdı ve onun kafasını vücudundan ayırıp yere attı. ; Hayton 142-145

⁵¹Atabeg Sadun Hakkında Bkz. Subaşı, Ömer, "XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: "Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia ISSN: 2149-9535.; Subaşı 135 11 Mayıs 1284'te Ahmed, on iki tümen askeriyle Horasan'a doğru hareket edip Saruyaz'da bulunan komutanı Tubut ile birleştikten sonra Argun üzerine yürüyüşüne devam etti. Bu sırada Kazvin yakınlarında askerler özellikle de Gürcüler, yağma, talan ve öldürme, işlerine başlamışlardı. Onlar bütün acımasızlıklarıyla insanlara zarar veriyor ve Horasan'a ulaşana kadar buldukları her şeyi yanlarına alıyorlardı. Argun bu ilerleyişi öğrendiği zaman bir taraftan dağınık halde bulunan askerlerini toparlayamaya çalışıyor bir yandan da Ahmed'e elçiler göndermekten geri durmuyordu. Ancak bütün teşebbüs ve girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine Argun, Ahmed'in ordusuna karşı gelemeyeceğini anlayarak en güzide adamlarından 300 kişi ile Kelat (Kalat-Kalas) isimli

beğenisini kazanan ve sevilen Tarsayich, onlardan biriydi. Sonra Dimitri, Gürcülerin ve Ermenilerin tüm azats ve asilzadeleri ile birlikte büyük bir sevinçle geri döndü.⁵² Sharur'a varan Tarsayich, ondan önce gitti ve krala çok büyük onur ve kahramanlık armağan etti. Kral Dimitri onu yanına aldı ve büyük merak uyandıran, Avak'ın ülkesi, Ararat'a gidip, Tarsayich Tiflis, Ani ve Kars'a kadar tüm lordları Atabeg olmak için zorladı. Ve Kral David ve Manue'le topraklarını onu büyütmeleri için verdi.

Daha sonra Tarsayich atalarının Ermeni topraklarına el koydu, eziyet edilen Ermeni halkına büyük kolaylık ve merhamet gösterildi. İçlerinde vergi altında ve divana tabi tutulduklarından Tiflis'e giderek kraliyet divanını alıp tüm kayıtları okudular. Ermeni manastırlarının isimleri kaydedilmişti. Sonra Tarsayich hazinenin defterdarını çağırmıştı, 150'den fazla manastırın ismini çıkararak kayıtları değiştirdi. Sonra eski kayıtları ateşte yaktı. Böylece bütün kiliseler serbest bırakıldı. Artık herkes tarafından kutsanmıştı ve saygı duyuluyordu. Hrazdan Nehri kıyılarındaki Netis köyünde, haç diktiler ve daha sonra onun adını verdiler.

Tarsayich, Noravank'ın en görkemli manastırında birçok piskopos, vapura ve papazla önemli bir toplantı düzenledi ve oğlu Stepanos'u (729) 1280 yılında papazlığa atadı. Beş yıl sonra, Step'annos 'ı Ermeni Kilikya Krallığı'na Lord Yakov'a (1268-1286) piskoposluğa seçmek için gönderdi. Oraya vardığında, kat'oghikos öldü. Step'annos, Ermenilerin kralı Lewon tarafından şeref ve ihtişamla kabul edildi (1269-

kalesine çekildi. Emir Buka'nın araya girmesiyle Argun mücadele etmekten vazgeçip teslim olmak gayesiyle yakın adamları ve Gürcü komutanı Sargis ile Ahmed'in yanına gitti. Ahmed, Argun gelmesine çok sevindi ancak kısa zaman sonra gerek Argun'u gerek yanındaki prensleri öldürme planını ifşa etmeye başlaması onun sonunu getirdi. Özellikle Buka'nın yapmış olduğu bir darbe sonucunda Ahmed ile Alinak öldürülerek ortadan kaldırıldı ve İlhanlı tahtına Argun geçti. Bu mücadele sırasında özellikle Gürcü Kralı II. Demetre ve komutanları, Ahmed taraftarı olarak İlhanlı ordusunda görev yaptı ancak General Sargis, merkezi Gürcü yönetiminin aksine Argun ile işbirliğine gitti. Ayrıca Buka canlarına bir zarar gelmeyeceğine dair Ahmed'ten söz aldıktan sonra Argun, Kelat kalesinden inerken Sargun'u da yanına almıştı. Aslında Argun'u Alinak'ın yanında bırakarak bölgeden uzaklaşan Kaan, yanına Karl II. Demetre'yi de almıştı. Buka'nın giriştiği darbe ile Alinak'ın öldürülmesinin ardından, Ahmed'in peşine düşen Argun, Kral II. Demetre'ye bir mektup göndererek Ahmed'e yardım etmemesini ve birlikte olduğu Ahmed'in yanından uzaklaşmasını tavsiye etti. II. Demetre Argun'un tehdit dolu mesajlarından çekinip isteklerine boyun eğerek Ahmed'in yanından ayrıldı. Kral sonra Argun'un yanına giderek kendini takdim etti ve bağlılığını sundu. Argun, Kralın bütün ülkesini kendisine sunup buna ek olarak aslında bu sırada Kutluğ Buka'nın elinde olan Sahip Divan'a ait olan Avak yurdunu da ona verdi.

⁵²Hayton, 146; Hristiyanları sever ve onlara saygı duyardı. Nitekim Muhammed'in yıktığı Hristiyan kiliselerini de onarmıştı. Ayrıca Ermeni ve Gürcü kralları ile doğunun Hristiyan önderleri, Kutsal Toprakları ele geçirmesi ve paganların elinden kurtarması için, alçakgönüllüklü bir şekilde, kendisinden yardım istemek ve onun görüşünü öğrenmek üzere onu ziyarete gitmişlerdir. Argun da İsa ile Hristiyanlığın şanı adına elinden geleni yapacağını memnuniyet içinde ifade etmiştir.

1289) ve burada kalması ve Ermenilerin kat'oghikosatede ki tahtı ele geçirmesi için çok yalvardı. Step'annos bunu kabul etmedi. Böylece büyük bir toplantı düzenlediler ve üzerine çok düşündükten sonra Paskalya arifesinde, Lord Kostantin'i (II Katukets'i 1286-1289) Ermenilerin kat'oghikosları olarak seçtiler. Paskalya'nın büyük başarısı üzerine, Stepanos'u Sisakan'in görkemli başpiskoposu olarak seçtiler. Diğer tüm piskoposlar burada ve orada, bazıları Vayots'un Dzorunda, bazıları Tat'ev'de, oybirliğiyle arazilerinin bozulması ve yerle bir edilmesi nedeniyle ayrılmış olan bu kutsal piskoposluğun eski onurunun ve rütbesinin restorasyonu amacıyla kat'oghikos'a mektup ve hediyeler (Step'annos) gönderdi.

Böylece, taçlandırılmış olan Step'annos Tatev'deki kutsal ve havariler kilisesinde yerleşmiş bu görücüsüyle evlendi. Ayrıca, parşömen üzerine belagatlı bir dille altın harflerle sirküle edilen bir mektup yazarak, başpiskoposun görünümüyle saygınlığını yenilediğini teyit etti. Üstelik altın iplik ile dokunan kutsal cübbeyi giymesi sayesinde bu eşsiz ihtişamı artırılmasına sebep oldu. Başına saygın bir taç taktılar. Bu kat'oghikos'dan gönderilmişti. Kral, benzer şekilde, onu bir patriğe uygun kraliyet kıyafetleriyle (Step'annos) giydirdi ve ikinci kez, pisikoposluk tacı olarak adlandırılan kutsanmış saf altından bir taç taktı. Ayrıca, başpiskoposların altın ipliklerle dokunmuş ve incilerle süslenmiş bir tacı, altı tane haçı olan bir başpiskopos cübbesi verdiler ve ayrıca bunun yanında birçok hediye verdiler. Ve böylece, büyük bir onurla onu (736) 1287 yılında gerigönderdiler.

Step'annos vardığında, babası, Tarsayich, kardeşleri ve bütün ülke onu sevinçle karşıladı. Ancak kısa bir süre sonra Tat'ev'teki bazı piskoposlar bu durumdan hoşnut olmadılar ve kiliseye büyük sıkıntı getiren yabancılara gidip birlikte birçok suç duyurusuyaptılar.

İkisinin ölümüne kadar, Lord Hayrapet ve Lord Yovhanne, anlaşmazlıklar ve kargaşa sona ermedi. Tam o sırada Stepanos, büyük hükümdar Argun'a gidip kat'oghikos'un mektubunu gösterdi ve tüm gelişmelerle ilgili onu bilgilendirdi. Argun onu büyük bir onurla kabul etti ve bu durumdan memnuniyet duydu. O, Step'annos için, onların geleneklerine göre bir yarlığ yazdıktan sonra ve tüm kiliselerin ve toprakların durumunu ve Lord 'un piskoposluğunu onaylamalarını emretti. Argun ona mahkemeden ve payizadan bir adam verdi. Böylece Step'annos onun görüşüne

gönderildi. O geldiğinde, herkese Tanrı adına hükmetti. Ona göre, itaat edenler içinde Lord Yovhane'nin akrabası olan Lord Grigor ve Noravank'ta Lord Sargis vardı.⁵³ Bu Lord Sargis, daha önce de belirttiğimiz gibi, Noravank'ta çok iyi işler başarmıştı. Başka bir dikkate değer işi de gerçekleştirdi: Arpay köyünde ırmak üzerine son derece yüksek ve geniş olan şahane bir taşla örülmüş köprü inşa ettirdi. Onu görenler şaşırды. Büyük maliyet ve büyük emekle inşa edilen bu köprü, dindar ve görkemli Prens Tarsayich'in emri üzerine yapılmıştı. Mesih ona bin kat ödül versin. O dönemde Argun Han'ın güçleri parçalanmıştı. Asilzadeler arasında büyük bir karışıklık vardı Çünkü Argun, yaşlılar arasında kıdemli ya da lordlar arasında efendi denilen Büyük Ordu Komutanı BukaCengiz Han'ı⁵⁴ ele geçirmişti. Buka ve taraftarlarının ihanet planladığını düşündüğü için Argun onu öldürdü. Öldürülenlerden onunla birlikte sempatizanların hepsi vardı: Gaznel ve T'uxlux, Arux, Awchan ve diğerleri.⁵⁵ Bunların arasında, Gürcistan Kralı Dimitride vardı, ona asılsızca iftira atılmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı. Kura Nehri kıyılarında büyük Mughan ovasına götürüldü ve (738) 1289 yılında öldürüldü. Artık birçok dindar ve kayda değer işten sonra İsa'yı seven ve en kutsanmış prenslerin prensi Tarsayich, ömrünü tamamlamıştı ve Arpay'daki sarayında öldü. Yaslı kalabalık onu büyük bir törenle Noravank'a götürdü ve 739 yılında inşa ettirdiği türbe içinde kardeşi Simbat ile birlikte 1290 ebedi huzuruna bıraktılar. Şimdi de oğulları babalarının lord ve prensliklerine itiraz etme zamanı gelmişti ve böylece kraliyet mahkemesine dünya hâkimiyetini elinde tutan Argun Han'ın huzurunda çıktılar; anlaşmazlıklarını anlattılar. Argun, Elikum'un en üst düzey kişisini çağırdı ve babasının yerine, halkına yönetmesi için onu prens olarak seçti.

Elikum, tüm mirası ve babasının prensliğini yönetmesine rağmen, kardeşlerini mahrum etmek istemedi. Daha ziyade, piskopos, vapura ve azatlarla birlikte bütün mirası böldü ve bu mirastan kardeşi Celal'e ve babasının erkek kardeşlerinin oğlu Liparit'e uygun şekilde verdi. Böylece, birlik içinde yaşadılar ve bu devletin lordluğunu büyük saygınlıkla ve görkemli otoriteyle yönettiler, halkın ve asilzadelerin gözünde saygı gördüler ve yüceltildiler. Bu toprakları huzur içinde ellerinde tutuyorlardı ve manastırları gelişen şartlara uygun koruyorlardı. O sırada, bu dönemde

⁵³Grigor, 60.

⁵⁴Subaşı, 137; Buka'ya 1286 yılında prensler prensi anlamına gelen "Çinks-Chingizid-Chingizean" ünvanı verilmişti.

⁵⁵Reşidüddin, 164-165.

tüm ülke yıkılıp harap olduğundan ve manastırlarda ibadet engellendiği için, burada bir sığınak bulan herkes evrensel olarak bu lordluğa (Sisakan) başvurdu. Başvuranlar arasında manevi kardeşi Stepanos ile birlikte gelen ve diğer birçok piskopos, vardapets ve azatlarla yaşayan Ağrı insanların kato'ları, Step'annos vardı. Tanrı'nın lütfuyla bu mekân, dünyanın yıkıcı dalgaların ortasında çarpışan Nuh'un gemisine benzeyen bir görüntüdeydi. Tanrım, bu dünyanın sonuna kadar Tanrının Annesi ve tüm azizlerin şefaati ile bu topraklar bir bütün kalsın.

Burayı ne kadar da güzelleştirdiler. Onlar, fiziksel otoriteleri sayesinde parladıklarından kardeşleri Step'annos⁵⁶, orayı onun yüksek manevi otoritesi ve manevi iyiliği ile güzelleştirdi. İki kardeşin birbirlerine olan derin sevgileriyle, İncil satırlarının da dediği gibi kardeşlerin birlikte yaşadıklarında ne kadar iyi ve hoş olduklarını hatırlatarak huzur içinde yaşıyorlardı. Çocuklarına çiçekler gibi bakıyorlardı. Elikum'un Burt'e'l ve Buğra adında iki oğlu ve daha önce de bahsettiğimiz gibi cesur Vasak'ın ve büyük Prens Pr'osh'un da oğlu Hasan'ın çocuğu olan E'açî adında yakışıklı vali prens ile evli olan bir de kızı vardı.

Liparit'in ise beş oğlu vardı. En büyükleri, Simbat, Atabeg Sarayının damadı oldu. Bir başka oğlu olan Yovhanne, Lord Step'annos tarafından evlat alındı, büyütüldü ve eğitim aldı. O rahipliği seçti.

Sevgili okuyucu, bu yazarı kendi ailesinin gururunu abarttığı için eleştirmeyin veya açıklamalarını abarttığını veya süslediğini düşünmeyin. Tanrı şahidimdir ki; anlatımımın başından sonuna kadar gerçeği araştırılmış ve kapsamlı incelemelerden sonra ortaya çıkmış ve size sunulmuştur. Görgü tanıklığı olduklarımıza gelince, burada birçok olaydan küçük ve doğru bir bölüm sunduk. Tıpkı diğer evlerin soy kütüklerini ve anıtlarını ilk zamanlardan özenle ve doğru bir şekilde sunduğumuz gibi kendi yurdumuzla ilgili olan bölüme daha titizlikle yaklaştık. Bu kitapta Sisakan toprakları ile ilgili açıklamalarda bulundum. Orbeleans oğulları buraya lord olarak geldikleri sürece değinirken hikayelerini de anlatmam gerekiyordu. Bu tarihçeyi aklınızda hiç önyargı olmadan kabul edin ve bizi bu konuda suçlamayın. Sonsuza dek mutluluklar.Amin.

⁵⁶Hrand D. Andreyan, Türk Tarihine Dair Ermeni Kaynakları, 419.

İKİNCİ BÖLÜM

STEP'ANNOS ORBELEAN'S SİSAKAN DEVLETİNİN TARİHİ 70. BÖLÜM

2.1. Bu Bölüm Yazı Argun Han'dan Sonra Gelen Dünya Hâkimi Krallar Ve Onların Tüm Faaliyetleri İle İlgilidir.

Okçular ulusunun (Moğollar) başı ve ilki, arazimizi yönetmek için sekiz yıl hükmeden Hülagü idi. Hemen ardından da büyük oğlu Abaka tarafından 18 yıl takip edildi. O yedi yıl Abaka'nın kardeşinin oğlu, Ahmet ve daha sonra Argun sayesinde yönetimde oldukça başarılı oldular. Argun, içtenlikle sevdiği bir cariyeye tarafından zehirleyerek öldü.⁵⁷ Aziz Theodore bayramında (17 Şubat), Mughan ovasında öldü. Ölümü üzerine orada bir çok asilzadenin katliamları oldu: Hoca, kraliyet saymanı; yemek işlerini yöneten Sultan; mahkemelerin gözlemcileri olan Ch'ishu ve Awrdugha, ve ülkemizdeki tüm vergilerden sorumlu olan yardımsever bir Yahudi olan büyük divanın başı Sadadoli. Muazzam ve sınırsız kraliyet hazineleri darmadağın edildi.⁵⁸ Bu arada, askeri komutanlar ve asiller ikiye bölündüler.⁵⁹ Bazıları Argun'un akrabası Baycu'yu Bağdat'tan çağırıp (gelip) krallığın tahtına oturdular, diğerleri Argun'un kardeşi Geyhatu'yu, Bizans'tan acilen çağırdılar. Geyhatu da bütün toprakların hanı olarak gelip krallık tahtına oturdu.⁶⁰ Bu, Ermeni çağının 740. yılında meydana geldi. (1291)

Adına çıkarılmış parası olan ve darphanelerde üzerinde adının yazılı olduğu kâğıttan para yaptıran Geyhatu idi ve gümüş para dolaşımını ortadan kaldırmak ve bunun yerine kâğıt parayı kullanmak istiyordu. Onun bu emri tüm şehirlere ciddiyleletildi.⁶¹ Dört yıl boyunca hüküm sürdükten sonra bazı ikiyüzlülere güvenmediğinden dolayı sarayında karışıklıklar çıktı. Geyhatu'nun acımasız ve ayırım gözetmeyen

⁵⁷Hayton, 149.

⁵⁸Reşidüddin, 172.

⁵⁹Reşidüddin, 173; İkinci ayın 13'üne denk gelen 12 Rebüevvel (15 Mart) Perşembe günü Kopan Aktaçi'yi şehzade Gazan'ı çağırması için gönderdiler. Ertesi gün Abaka Han'ın Kükeltaş'ı ve Ahmed'in ordu emiri olan Kubay Noyan'ın oğlu Taytak şehzade Baydu'yu çağırması için Bağdat'a, Lekzi'yi şehzade Geyhatu'yu çağırması için Rum'a gönderdiler ve emirler birkaç kısma bölündüler.

⁶⁰Hayton, 149;

⁶¹Reşidüddin, 182-183.

iğrençlikleri tarafından ezilen saraylılar Baycu'dan yardım eli uzatmasını istediler.⁶² Nitekim, Geyhatu tüm yüksek rütbelileri tutuklamaya başladı: Av kuşları ve hayvanlarından sorumlu olan Eljita; tüm yiyecek ve içeceklerin denetleyicisi; Dawlatay, çok sayıda birlikten sorumlu olan Xonchibal'ın yanısıra, diğer birçok insan prangalarda korunaklı bir yerde üst düzey memurlar tarafından tutuldu.⁶³ Geyhatu bizzat Baycu ile karşılaşmak için birlikleriyle birlikte ilerledi. Şimdi bu tutsaklar gizlice on bin kişiyi komuta eden Dukal adlı komutanı desteklediler ve tutsaklarla birleşerek Eldar adında bir kraliyet akrabasına destek verdiler ve gardiyanlara karşı geldiler. Tutsakları serbest bırakıp kendi muhafızlarını oraya yerleştirdiler. Bunlardan biri, Tat'ev manastırına getirdikleri ve bizimle çok uzun süre güven içinde kalan büyük Binbaşı Kurmuşî. Daha sonra kutsanmış Kilisenin mucizesiyle özgürlüğüne kavuştu ve prensliğine kavuştu.

Ardından isyancılar birçok birlikle Araz Nehri'nin öteki tarafına geçtiler ve Geyhatu'yu takip etmeye başladılar. Bütün askerlerin bundan haberdar oldukları zaman korktular ve onu orda bırakıp gittiler. Onlar dağılıp gidince de Geyhatu orada yalnız kaldı. Geyhatu istemeyerek de olsa, geri döndü ve sarayına gitti. İsyan güçleri tarafından yakalandı ve tutuklandı.⁶⁴ Tutsaklar serbest bırakıldılar ve büyük ordu komutanları Eldar ve Dukal bu durumu gördüklerinde Geyhatu'yu ele geçirdi ve onu boğarak öldürdüler. Bütün yandaşlarının çoğunu öldürdüler ve daha sonra da Baycu'dan evvel gidip büyük bir coşkuyla onu Sraw ovasındaki tüm topraklarda han ve kral olarak tahta çıkardılar.

Baycu önceden bir Hristiyan olmuştu, ancak askeri komutanları tarafından aldatılmış ve Müslümanlığı kabul etmişti.⁶⁵ Egemenliğini sonuna kadar zayıf ve fakir bir şekilde, bir erkeğe yakışmayacak şekilde yönetti. Tarsayich'in oğlu Celal'i bazı Moğollarla birlikte eskiden kat'oghikos'un tahtında oturmuş Aghuansla, Amaras'a görüşmeye gönderdi. Baycu Bilge Aziz Gregory'nin oğlu Vardan'ın oğlu olan kutsal Grigoris'in atasını ona getirmişti. Grigor'un mezarı oradaydı ve neticede atası aynı

⁶²Hayton, 149; Keyhatu, hiçbir kanun ve dine bağlı olmadığı gibi askeri konularda da yetenekli değildi. Kendini tamamen zevk ve günaha adanmıştı ve vahşi bir hayvaninkine benzer bir hayat sürerdi. Mide ile çenesini içki ve yiyeceklerle tatmin etmekten başka altı yıllık iktidarında başka hiçbir iş görmedi.

⁶³Reşidüddin, 184; Araptay Gürekan Doladay İdaci, Koncukbal, Tukul, İlçiday ve Bugday gibi emirlerin hilesinden kendisini koruması için uyarıda bulundu. Geyhatu, Emir Akbuka ile kengeş yaptı. Adı geçen bu emirlerden Gürcistan taraflarından bulunan Tukul haricinde hepsinin yakalayıp bağladı ve hapsedilmeleri için Tebriz'e gönderdi.

⁶⁴Reşidüddin 186; Hayton 150.

⁶⁵Hayton, 151; Bu kişi o kadar dini bütün bir Hristiyan'dı ki klişeler inşa ettirmiş ve Tatarlar arasında hiç kimsenin İslam kurallarını vaaz etmeye yeltmemesini emretmiştir.

kilisede tutuluyordu. Bununla birlikte Moğollar, antik dönemlerden beri var olan, saf altından yapılmış ve 36 değerli taşla süslenmiş müthiş kutsal haçı da aldılar. Moğollara aynı piskoposluktan arsız ve ahlaksız bir papaz tarafından ihanet edildi.

O sırada, Bizans imparatorunun kızı Despina'nın orada bulunduğu ortaya çıktı.⁶⁶ Oraya oğlu Baycu için onu evlat edinip yetiştiren Abaka Han'a eş olarak gönderilmişti. Büyük yalvarmalarla haçı ve esasını talep etti ve onları İstanbul'un kraliyet kentine gönderdi. Ve böylece Argun'un topraklarında bu değerli ve kutsal hazinelerden mahrum kalmış oldu. Sonbahar geldiğinde, Horasan'dan Baycu, Abaka oğlu Gazan'ın karşısına çıktı. Gazan, payitahttan dolayı ona karşı geldi ve Horasan'dan Gharawunas⁶⁷ olarak adlandırılan birliklerle birlikte geldi. Askeri komutanları "nazik kral" şeklinde tercüme edilen büyük ve yardımsever Kutlukşah, idi ve "Yeni Yıl" kelimesi olarak çeviren Nevruz (Nawr'uz) savaşında kurnazlıkla galipgelmişlerdi.⁶⁸

Hepsi de genel olarak kendi inançlarını terk ettiler ve Muhammed'in dinini kabul ettiler.⁶⁹ Nevruz tüm toprakların vergilerini toplatan tahsildarların başı olan Argun'un oğluydu. Argun ve oğlu Gazan'a başkaldırarak birçok suç işledi ancak şimdi de onlarla birleşmişti.⁷⁰ Nevruz Hristiyanlardan büyük ölçüde nefret ederdi ve ayrıca kiliselerin de düşmanıydı. Bir akıncı olarak, Manga adındaki keşif kolu ile fırtına gibi meydanlara akın edecekti. Yolları koruyan birliklere saldırdı ve onları öldürdü. Burada oturan sakinlerin güvenliklerini dikkate almadan, kargaşa ve panik sesleriyle kraliyet sarayını kuşattı. Daha sonra da büyük Binbaşı olan kumandan T'ach'ar paniğe kapıldı gitti ve Nevruz'la birleşti. Bununla birlikte, Baycu'yu destekleyenler cesaretlerini kaybettiler ve birer birer hepsi kaçarak onu terk ettiler. Aynı şekilde akılsız Baycu da kaçtı ve birlikleri ile Nahcivan ovasında, Aras kıyılarında ordugâh kurduran Dukal'a geldi. Dukal bunu gördüğünde bütün güçlerini kaybettiler. Binbaşı kararsız kaldı, sonra Baycu'yu ele geçirdi ve onu Gazan'a gönderdi. Onların hepsi oraya buraya dağılmışlardı. Dukal'a gelince, oda gitti ve Gürcistan'ın kalelerine girdi.⁷¹ Ancak daha sonra Bek'ay tarafından tutuklandı ve onu kötü bir ölümle cezalandıran Kurmuşî'ye

⁶⁶Despina Hatun'un Abaka ile evliliği hakkında bkz. Reşidüdd'in, 75-76; Kiragos 87; Müverrih Vardan, Türk Fütühatı Tarihi, 242.

⁶⁷Reşidüddin'de Karaunas diye bahsedilir, 202.

⁶⁸Reşidüddin, 200-204.

⁶⁹Reşidüddin, 242-243.

⁷⁰Reşidüddin, 231.

⁷¹Reşidüddin, 240; Tukul, kendi yurdu olan Gürcistan vilayetine gitti ve Baydu'nun ölümüne kadar geri dönmedi.

teslim edildi. Benzer şekilde Eldar, Karin şehri bölgesine kaçtı⁷² ancak daha sonra bir şeyhin yanında bulundu ve öldürüldü. Bütün asilzadelerle de durum aynıydı. Her biri tutuklanıp öldürüldüler. Onların arasında, 12.000 adamın başında devletimizi yöneten yardımsever Eljitay vardı.⁷³ Onu Gilan'a götürdüler ve yaşamına feci bir şekilde son verdiler.⁷⁴ Böylece, savaş ve mücadele olmadan, Gazan'ın partizanları bütün toprakları ele geçirdiler. Krallığın efendisi Gazan'ı Argun'un tahtına çıkardılar.⁷⁵ Fakat geldiğinde Tanrı'dan nefret eden Nevruz, genel olarak bütün kiliseleri yıkmak, tüm Hristiyan adamları soymak ve rahipleri sünet etmek amacıyla bir emir yayınladı. Nevruz'un politikalarının bir sonucu olarak, Hristiyanları büyük kederler ve inanılmaz acılar ve kayıplar hiçbir yerde yakalarını bırakmadı. Nevruz partizanları birçok kiliseyi yerle bir etti ve birçok rahip ve Hristiyan'ı öldürdü. Kılıçtan kurtulmuş olanların, hepsinin eşyalarını gasp ettiler. Birçok kadın ve küçük çocuklar esir alındılar. Bununla birlikte, Moğollar Bağdat, Musul, Hamian, Tebriz, Maraga, Bizans ve Mezopotamya'da katlanılmaz, aşırı ve feci suçlar işlediler. Sınırlarımızda, Nahcivan kiliselerini soydular, rahipleri esir aldılar ve ayrıca çok şeytanın bile aklına gelmeyecek işler yapıyorlardı. Tapınakların kapılarını yıktılar ve mihrapları devirdiler. Ancak, üstadlar, Gürcü birliklerini de hesaba katarak, kiliselerin yıkılmasına izin vermediler. Ayrıca büyük Sisakan'ı da görmeye geldiler ve kiliseleri indirmek istediler, fakat fidye ve baskılara rağmen, buna izin vermedik. Nahcivan semtindeki manastırları soydular. Tanrı'nın lütfuyla, Araz Nehri'nin ayrıldığı Ermenilerin topraklarına gelince, yalnız kaldılar. Maraga'da oturan Süryani Katolikleri yakaladılar ve neredeyse hepsi birçok işkenceyle feci bir şekilde öldürdüler ve tüm mallarını yağmaladılar. Moğollar Ar'ak'etlots' manastırı piskoposu Ter Tirats'u da ele geçirdiler ve onunla türlü hakaretlerle alay ettiler ve tüm eşyalarını gasp ettiler. Kutsal Havari Thaddeus'un mezarı olan Manastıra gelince, binalar yağmalandı, onları mahvedip ve tamamen yok ettiler.

Bu olay, Ermenilerin kralı Hetum Baycu'nun yanında oldu. Hetumbu karışık ve kriz dolu dönemde gelmişti. Süryani Katoliklerinin bulunduğu Maraga'daki kilisede kalıyordu ve keder ona da ulaştı. Sonra Gazan'a gitti ve onunla yüz yüze geldi.⁷⁶ Gazan

⁷²Reşidüddin 255 Rebiülevve'nin son gününde İldar'ın üç yüz atlı ile kaçtığı haberi ulaştı.

⁷³Hayton 171 Ermeni kralı aldığı emir üzerine 12.000 kişilik bir ordu hazır etmiştir.

⁷⁴Reşidüddin 252 İlçiday Kuşçı'yi ferman üzere yargılamadan yasaya çarptırdılar ve onun nesi varsa Horasanlı Bulugun'a verildi.

⁷⁵Hayton 152

⁷⁶Kral Hetum'un Karakuruma gidişi ve ve Mengü Han ile yaptığı anlaşma için bkz. Hayton, 96-100;

bu kralı krallığın ihtişamıyla kabul etti. Huzurunda, Kral Hetum Hristiyanlar tarafından başa gelen felaketleri Gazan'a bildirdi. Gazan kendinin suçlanmaması gerektiğini: “ Bu konu hakkında bilgim yok. Bunların hepsini yapan Nevruz'dur.” diyerek ifade etti. Gazan kimsenin kiliselere veya Hristiyanlara dokunmaya cesaret edemeyeceğine ve herkesin bu topraklarda huzur ve barış içinde yaşaması ve herkesin inanç ve ibadetlerini özgürce yapması gerektiğine dair derhal bir fermanın yazılmasını ve ilan edilmesini emretti.⁷⁷ Bundan sonra huzursuzluk ve kargaşa azaldı. Krala gelince, büyük onur ve muhteşem bir gururla ile oradan ayrıldı ve barışçıl bir şekilde kendi toprağı olan Kilikya'ya gitti.⁷⁸

Gazan Hanlığı (744) 1295 yılının sonbaharında devraldı. Gazan Hanlığı olağanüstü gücü ve kuvvetiyle, bünyesindeki büyük ve güçlü bir orduyla yönetti. Gazan tüm birliklerinin ve bütün topraklarının başına, Hristiyanlara karşı son derece samimi ve yardımsever, savaşta güçlü ve muzaffer iyi bir adam olan, Kutlukşah'ı atadı.⁷⁹ Kutlukşah (Xut'lushah) kralın kız kardeşini eş olarak alarak Hetum'un damadı oldu. Onun yardımı ile bizim ve Ermenilerin tüm topraklarında barışçıl bir ortam sağlanmış oldu. Bununla birlikte, lanetli ve kana susamış canavar Nevruz, Horasan bölgesine kendi topraklarının durumuna bakmak amacıyla gitti. Gazan'a bazı planlar yaparak ihanet etmek için dolaplar çeviriyordu. Ancak, Gazan bunu öğrendiğinde Nevruz'un soyundan gelen tüm aile bireylerini, oğulları ve herkesi öldürdü. Nevruz, planının ifşa edildiğini fark edince, en yakın yer olarak Horasan'a kaçtı. Bundan dolayı Kutlukşah askerlerini toplayarak

Galstyan, 127-131.

⁷⁷Reşidüddin, 203; Horasan'da o kadar fitne ve kargaşa olmasına rağmen Gazan Han, adalet ve insafı bir dakika bile ihmal etmiyor, halkı gözetmekte son derece çaba gösteriyordu. “Askerlerden ve diğerlerinden hiç kimse halkın ekin yeri ve bağlarına sürü sokmamaları, kesinlikle tahıl yedirmemeleri, vilayetlerde haraplık yapmamaları ve halka zor uygulamaları” hususunda yasa buyurmuştu.; Reşidüddin, 249; Gazan Han, tahmin ve zekasının çokluğundan bir bakışla işlerin durumu ve gizli şeylerin ne olduğundan, bir kere düşündüğünde ülkenin bütün işlerinin bozukluklarından, iyilik ve kötülükleri, yararı ve zararı, güzellik ve çirkinliklerinden haberdar oldu. Böylece bir tellal ve topluluğa “yaratılanların birbiriyle iyi geçinmeleri, zarar-zıyan vermemeleri, bütün herkesin haddini aşma ve birine üstünlük sağlama yollarını kapatmaları, zulüm, sitem ve düşmanlık yapmaktan sakınmaları ve çekinmeleri, elinin altında bulunanlara adalet ve insafla davranmaları, güçlüden zayıfa, uludan güçsüze bir zorluk gelmemesi” duyurulsun diye bir yarlık hükmü çıktı.

⁷⁸Hayton, 176-177; Ermeni kralı Fırat ırmağını geçtikten sonra, memleketine dönmeden, yanında adamları olmadan Gazan'a gitmeye karar verdi ve onun bu sırada bulunduğu Nineveh'e ilerledi. Gazan onu büyük bir memnuniyet içinde kabul etti. Zaten ırmaktan geçerken uğradığı kayıplardan ötürü büyük merhamet duyuyordu. Bundan ötürü kendisine çok sayıda kıymetli hediye takdim etti. İlaveten, krallığında daimi surette bulunması için 1.000 kişilik bir Tatar ordusu ile para da verdi. Türkiye'ye de krala para verilmesi ile bin kişilik bir askeri birliğin hizmetine gönderilmesini emretti. Ermeni krala Gazan'ın imtiyazlarını aldı ve Ermenistan'a döndü.

⁷⁹Hayton, 163.

peşinden gitti. Yüce Tanrımız, lanetlenmiş bu adamı onun ellerine verdi ve o, ülkedeki Nevruz partizanlarının tamamını öldürttü.⁸⁰ Mevr ve Nişabur'un ötesindeki Hire şehrinde Nevruz'u yakalamaları ve o sırada prenslerimiz Liparit ve Eaçiler orada buldukları için Nevruz'u yüzüne tükürerek onu gurursuzlaştırmaları büyük bir mucizedir. Şimdi gelin de düşmanını büyük ölçüde parçalayan ve verdikleri zararlardan dolayı ağır bir cezayı hak eden kilisenin gücünü görün. Çünkü Nevruz'un gücü sadece bir yıl sürdü. Ama varlığına dair dünyadaki tüm izi tamamen yok edildi ve adı bu dünyadan silindi. Kilisesine bu kadar özen gösteren kişi gurur ve şanlıdolsun.

Bundan önce, kraliyet hanedanından Aslan adında bir adam çıkıp geldi. Birçok askeri birlikler ve askeri komutanı kendi emrinde bir araya topladı. Mughan ovasından başlayarak, Han'ın sarayına karşı savaşmaya başladı. Ardından süvarilerine daha çok güç kazandırmak için Araz Nehri'nin öteki tarafına geçti. Han bunu öğrendiğinde, komutan Chawp'an (Çoban) ve Kurmişi (Xur'umch) idaresinde Aslan'a karşı çok sayıda askeri kuvvet gönderdi. Geldiler ve Aslana karşı savaştilar. Fakat tüm partizanlarını tutuklayarak onu yakaladılar, hepsini teker teker öldürdüler, kanlarını sel gibi akıttılar. Ayrıca Horasan'da Abaka'nın kardeşinin oğlu olan Sukay, da bu isyan yüzünden öldürüldü.⁸¹ Şimdilik bu konuda bu kadar yeterli olacaktır.

Gürcülerin genç kralı Dimitri'nin oğlu David, Nevruz'un gelişini ve kiliselerin yıkılmasını gördüğünde endişeye kapıldı ve tüm efendileri ve asil süvarilerini de alarak Met'evule't'a gitti. Mughe'naxe adındaki "gelin ve görün" anlamına gelen zapt edilemez kaleye girdi. Destek amacıyla, David'in yanında Met'evulk', P'xayk'ı ve etrafında halkı vardı. Ayrıca, Antik Çağ'da Daryan Geçit olarak adlandırılan Alanların Kapısı'nı ele geçirdi ve şimdi de burası Jasan'ın geçidi olarak biliniyor.⁸² David, Tatar muhafızlarını oradan çıkarttı. Bu geçit Hazalar, Alanlar, Ossetler ve Kıpçaklar'ın ve Berka'nın torunları tarafından yönetilen kuzey krallığının giriş yoludur. Onların şimdiki hanları Batu ve Sart'ax torunları T'awdamanku ve Nukay'dır.

Bu nedenle Moğollar birçok ulak ve sözlerle David'i aramışlardı, ancak onlara hiç aldırmadı ve ortaya da çıkmadı. Sonra birçok birliklerle büyük Kutlukşah ortaya

⁸⁰Reşidüddin, 263-270.

⁸¹Reşidüddin, 255-258.

⁸²Kiragos, 85.

çıkıp Gürcistan'a girdi.⁸³ Kralın kalesine yakın olan Muxran ovasında ordugâh kurdu. O yenilmesi mümkün olmayan takviye güçlerini fark gözlemlediğinde, tekrar bir ulak gönderdi ve David'e çıkması çağrısında bulundu. Ama ikinci kez ortaya çıkmadı ve onun yerine güvenliğini garanti altına almak için (ancak bu şartla ortaya çıkacaktı) rehinelere istedi. Ve böylece Kutlukşah kendi oğlu olan Shipauch'i'yi, rehin olarak ve diğer üç kişiyi asilzadeyi gönderdi. Kral onları gözaltına aldı ve bir sürü hediye ile Kutlukşah'a gitti. Kral David ayrıca onlardan çok büyük hediyeler ve onlardan ihanet edilmeyeceğine dair bir de söz aldı. David'in Katolikleri bütün bu olaylarda sadece aracıydılar. Sonra kalesine geri döndü ve rehinelere serbest bıraktı. Kutlukşah'a gelince, barış içinde geri geldi ve kışı orada geçirmek için Ren (R'an) ovasına gitti.

⁸³Reşidüddin, 271.

2.2. Step'annos' un Kitabı İçin Açıklama Yazısı

“Tanrı her şeyin başlangıcı ve sonudur. Her şey onunla başlar, onun tarafından geliştirilir ve onunla ölür. Pusula ile oluşturulmuş bir çemberin aksine: bir başlangıç noktası vardır, farklı alanları kuşatarak dolaşır ve başladığı noktaya geri döner. Tanrının rahmeti boldur; Tanrı herkese bol bol iyilik lütfeder, onlara destek olur. Tanrı'nın rahmeti adaletli bir şekilde kulları dolaşır en sonunda kaynağına geri döner. Bende aynı şekilde Tanrı'nın bahsettiği özel bir yetenekle dünyaya geldim. Hem hayat verenin hem de hayat alanın ruhuna sahibim. Din adamlarının lideri olduğum gibi iftiracıların, kötü niyetli insanların da lideriyim. Ama ben içimde bulunan kutsal iyi niyetlerle, ölümsüz bir eser bırakmak istedim: Tanrıyla başlayan, Tanrıyla gelişen ve Tanrıyla sonlanan. Tanrı akılla kavranamaz, betimlenemez ama bize Tanrı vergisi yetenekleri dağıtma ve merhameti konusunda cömert davranmıştır. Cennette yaşayan tüm canlılar, bizim gibi yeryüzünde yaşayan canlılara nimetler ve onurlu bir yaşam sunar, büyük birsevgi duyarlar. İyi dilekler, onur ve hayranlık yaratanadır! O benim en temel halimi, gelişmemiş zihnimi, zayıf ve hasta ruhumu ki ruhum denizde boğuluyordu bu eserimi bitirme gücü, başladığım işimin sonuna gelme şansını vererek ödüllendirmiştir. Zor günler yaşıyoruz, ölümün ve kıtlığın kol gezdiği zamanlar, eğer ölümü arzu etmeye başlamışsak, dört gözle ölümü bekliyorsak, hayattan nefret eder, yaşamaktan acı çeker hale geliriz – her sabah herkes güne acı içinde başlayıp, akşamları hezeyan dolu geçiriyor. Güzel şeylerin olacağı konusunda kimsenin umudu yok. Bunun yerine her gün sadece inanılmaz bir acı ve dert var. Ancak, kudret dolu Tanrının isteğiyle, onun tek evladı İsa'nın rahmetiyle, özgür kalan kutsal ruhun Tanrıdan gelen hikmetiyle, ben İsa'nın alçak ve günahkar kulu, Step'annos, 12 Sisakan bölgesinin piskoposu ve Tanrı'nın izni ile bu hanedanın metropolit tahtında oturuyorum. Yine Tanrı'nın rahmeti ve arzusuyla bizden önce yaşamış insanların isimlerini ve anılarını görme şansını buldum. Tahrip edilmiş ve ortadan kaldırılmış kilise miraslarına eriştim. Çok uzun zamandır, onları yenilemek eski haline getirmek ve sizlerle paylaşmak için derin bir arzu duyuyorum. Büyük bir çalışma ve çaba ile Ermenilerin eski ve yeni tarihini arayıp buldum ve bir araya getirdim. Bunu yaparken, kilisedeki eski belgelerden, Tat'ev manastırında toplanmış ve orada saklanan bilgi havuzundan yararlandım. Ayrıca, güvenilir kaynaklardan halkın yaşadığı yerler ve olaylar hakkında bilgileri geleneklerini öğrendim. Bu bilgiler arasında tutarsız mantıksız olanlar da vardı,

okuyucuların bunları görmemesi için onları eledim. Biz sadece en işe yarar olanını ve en doğru bulduğumuz bilgiyi yazdık. Atalarımızın beyanlarını sunan, güzel tarihimizi anlatan bu kitap bir anı kitabı olarak adlandırılabilir. Bu kitap genel tarihi anlatmaz, sadece Sisakan topraklarına ait tarihi bilgi içerir. Biz bunu ölümsüz bir eser olarak bırakıyoruz. Bizim Sisakan'e atfettiğimiz kutsallığın ve Sisakan gözetimi altındaki kiliselerin görkeminin gelecekte daha da güçlenmesini istiyoruz. Bu kitabı günahkar kollarımızla yukarı kaldırarak, Tanrı'nın evine yaptığımız mistik bir armağan, Tat'ev Apostolik Katedral Kilisesine ödenen bir bedel olarak görüyor ve Tanrının ikamet ettiği bu hanedanlığa ait bütün tapınaklara hediye ediyoruz. Dizlerimin üzerinde yalvarıyorum yüce ve nurlu İsa, sen bu kitaba muazzam şekilde yönettiğin azizlerin ile birlikte yukarıdan bakıyorsun. Lütfen benim emeğimin meyvesini, ruhumun çocuğunu kutsal servetine al, kabul et bunu kabul et, eğer kutsal gördüğün onurlu armağanlar arasında görmüyorsan bile, kilise mihrabına sunduğum bir bardak soğuk su, bir keçi kılı yada bağış olarak sunulmuş iki küçük madeni para olarak kabul et. Eğer yüce İsa bu kitabı kilisesine kabul ederse, biz bunu kutsal bir armağan olarak göreceğiz ve güzel günler için umutlanacağız. Eğer muazzam bir hediye değilse, en azından köpeklerin yiyeceği döküntülerdir. Ben bana verdiğin yeteneği bir aptalın yapacağı gibi saklayacak yer aramadım. Bunun yerine, kısıtlı yeteneklerimle bunu kullandım. Koleksiyon masasına bir bozukluk atmak yerine ben kiliseye bu kitabı miras bıraktım. Çünkü insanların arımdan "o bir canavar ve acınası bir hizmetçiydi" dediğini duymak istemiyorum. Ben bu kitabı yazdım, gecesi olmayan o muazzam günde, kelimeler tükendiğinde ve iyilikler hüküm sürmeye başladığında, ben belki o kutsal daveti alabilirim: "Gel ve Tanrının eğlencesine katıl" şimdi ve sonsuza dek ona dua ediyor, bütün yarattığı canlılardan ona övgüler sunuyorum. Amin."

Bu eser, oluşturulduğu dönemde, Dimitri'nin oğlu Georgians of Davit krallığında dünyayı yöneten Archers ulusu altında Arghun'un oğlu, büyük Kral ve diktatör Gazan Han hüküm sürüyordu. Hetum Ermenilerin hükümdarlığını ise Kral Leon'un oğlu dindar Elikum ve kardeşleri yapıyordu. Tanrı tarafından onurlandırılmış ruhani lider Lord Grigor'un görev süresi içerisinde, bağımsız patrik, ve Lord Step'annos'un görev süresi boyunca Aghuan kat'oghikos'u, 1299 yılında, bizim Ermeni takvimine göre 14.yıl dönümü ve 46.yıl, 166. Olimpiyatın ikinci yılı, 50. İndiction (roma imparatorluğu döneminde 15 yılda bir yapılan emlak takdiri/tayini) ne

denk gelen bir yıldan az bir sürede bu eser tamamlanmıştır.

Bu kitap, Tanrı'ya ait tapınaklarca korunan yüce ve onurlu Noravank' manastırında, göklerden bir ziyaret beklediğimiz acı dolu bir dönemin ortasında yazılmıştır. Şimdi, boynumu önünde saygıyla eğdim, sana beni hatırlanmaya değer bir din adamı kılman için yalvarıyorum. Ben burada değilken beni göz ardı etme. Bunun yerine beni gözlerinin önünde sana acı çekmekten kırmızıya dönmüş bir yüzle yakaran bir dilenci gibi yalvardığımı gör. Senden medet umuyor yalnızca senden yardım diliyorum. Lütfen bir an önce beni kutsal bir kurban gibi senin için kurban olmaya değerli gör.

Eğer bu kitapta az ya da çok hata bulursanız, lütfen beni kötü niyetle yargılamayın çünkü insanoğlunun doğasında bir şeyleri söze dökerken hata yapmak vardır. Bunun yerine ilahi sevgiyle yanlışları düzeltin, günahlarımı bağışlayın. Sadece bu anma için bile, rahmeti bol olan Tanrıdan on bin kez ikinci hayatınız için af alabilirsiniz. Benim eserimle karşılaşan herkese emrediyorum: Sakın kıskançlık vb. kötü niyetle benim eserimin kompozisyonunu bozmaya kalkmayın, ya da terbiyesizce bir sayfasını yırtmayın, içinden bir kelime bile eksiltmeye cesaret etmeyin! Böyle bir arsızlığa cüret eden kimse Hayat Kitabından (kutsal kitaptan) silinir ve zalimlere yol arkadaşı olur ve Şeytan hükmü giyer. Ama bu metni kopyalayıp, bu açıklama ile birlikte çoğaltanlar hayattayken mezardayken ve gecesinin olmadığı günde Tanrının sevgisini ve merhametini kazanır. Şimdi ve sonsuza dek bütün yarattıklarınla birlikte sana dua eder sana minnettar kalırız. Amin.

SONUÇ

13. yy.'ın başlarında tarih sahnesine çıkan Moğollar, kuruluşlarından kısa bir süre sonra geniş coğrafyalara yayılarak, büyük bir imparatorluk haline gelen Moğollar üç kola ayrıldılar. Biri kuzey doğu üzerinden Hazar ve Sutaghs, Rusya, Çerkez ve Bulgar topraklarına gitti, ve onların sınırları Almanlara ve Macarlara kadardı, ki bunlar Franklardı. Hükümdarlarının ismi Batu Kağandı. İkinci grup Hindistan üzerinden gitti ve Hindistan'ın büyük bir kısmına hükmetti. Uygurlar'ı, Oğuzla'rı, Harzemşahlar'ı ve Delmikler'i bastırdı. Astana ve Beşbalık ve onların tüm yerlerini ele geçirdi. Önderleri Ögeday Kağandı. Üçüncü gruba gelince, onlar dünyanın iç bölgelerine doğru Jahan nehrini su yoluyla geçerek yolculuklarını Amumavran diye adlandırdıkları bir rota takip ettiler. Ve sonra bir kasırga fırtınası gibi geldiler bu topraklara. Genel olarak her yeri ele geçirip hükmettiler. Tüm krallıkları yıkıp yerle birettiler.

Hârzemşahların Moğollar karşısında başarısızlığa uğramalarından sonra Moğollar, onların ülkesinden geçerek Kafkasya'ya doğru seferlerine devam etmişler ve bu bölgede Gürcü ve Ermenilerle karşılaşmışlardır. Moğollar, 1221 yılında Gürcü ve Ermeni topluluklarına karşı başlattıkları seferlerine bilakis Ermenilerle zaman zaman dostane ilişkiler kurmuş olsalar da zulüm, zor kullanarak hâkimiyet altına alma, yağma ve tahribat ile devam etmişlerdir. Özellikle Ögedey Han zamanında Çarmoğan Noyan'ın batıya gönderilmesiyle birlikte Ermenilerin yaşadıkları şehir ve kaleler bir bir Moğolların eline geçmiştir. Bu süreç 1241 yılına kadar sürmüş ve Moğollar bu bölgelerde hâkimiyetlerini sağladıktan sonra kendi aralarında taksim etmişlerdir. Bu taksimat bölgenin ele geçirilmesinde emeği geçen Moğol kumandanlarına arasında olmuştur. Kafkasya'da Moğollar var olan idarecileri ya savaşa ya da gözdağı vererek tehditlerle kendilerine tabii kılmışlardır. Hâkimiyet altına aldıktan sonra mevcut idarecileri değiştirmemişler ancak onları haraca bağlayarak vergilerini almışlar ve itaat arz eden idarecilere dokunmamışlardır. Böylece Moğol kumandanları burada askeri hâkimiyet sağlayıp üstünlüğü ellerinde tutan taraf olurken, bunlara tabi bir şekilde yönetimi sağlayan tarafta eski Ermeni prensleri olmuştur.

Moğollar, Kafkasya'da hâkimiyet sağladıktan sonra kumandanlar tarafından kendilerine idar hakkı verilen Ermeni prensleri, hâkimiyetlerini Han'a da tasdik ettirmek, yarlığ ile bir takım haklar elde etmek ve Moğol kumandanlarına karşı

kendilerini güvence altına almak için Han'ın huzuruna gitmişlerdir. Buziyaretlerin çoğu bölgelerindeki Moğol kumandanlarını şikâyet şeklinde olmuş, onlar kendilerinden fazla vergi alınıp, zulümler yapıldığını dile getirmişlerdir.

Moğolların hâkimiyetine giren Ermenilerin ne gibi görevler aldıklarına bakacak olursak; Moğolların Ermenilerden hem askeri alanda hem de bürokrasi alanında az da olsa faydalanmaya çalıştıkları görülmektedir. Moğol hâkimiyetine giren Ermeniler, onların idari teşkilatında bazı görevler almışlardır. Moğolların okuma yazma bilen ve yazışmalarını yapacak kişilere çok ehemmiyet vermişlerdir. Moğolların, Ermenileri aracılık ve sefirlik için kullandıklarını da görülmektedir. Ermeniler bir nevi Moğolların Gürcüler üzerindeki politikalarında aracı olmuşlardır. Ermeniler Moğollara hizmet ederken esas olarak kendi ırkdaşlarının çıkarlarını korumaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- AKNERLİ GRİGOR, "Okçu Milletini Tarihi", Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2012.
- ANDREASYAN. H. D. (1950), "*Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları*", Tarih Dergisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- ASIM, Necip, *Celalüddin Harzemşah*, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- BARTHOLD, Vasiliy Viladimiroviç (Wilhelm), "Hârizmşâh" İA, V, İstanbul 1977, s.263-265.
- BARTHOLD, Vasiliy Viladimiroviç (Wilhelm), (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- CÜVEYNÎ, (Alaaddin Ata Melik), *Tarih-i Cihan Güşa*, II , (1.Baskı), (Çev: Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013.
- ERDOĞAN, Coşkun, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2015.
- GALSTYAN, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev.: İlyas Kamalov, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.
- GEYİKOĞLU, Hasan, *Doğu Anadolu'da Harzemşahlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1992.
- GROUSSET, Rene, *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Çev.: Halil İncalcık, TTK. Yay., Ankara 2011.
- GÜLER, Nagehan, *Hârezmşâhların Moğollar ile Münasebetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2016.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK. Yayınları, Ankara 2000.

MÜELLİF KİRAGOS, Ermeni Müellifi Kiragos'un Vakayinamesi, Edt. Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

MÜRSELOV, Mehmet, *Ermeni Kaynakları Moğollar Hakkında (XIII-XIV. Yüzyıl Yazmalarından Parçalar)*, Edt: Hasan Oktay, Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

MÜVERRİH KİRAGOS, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Çev.: Gürsoy Solmaz, Elips Kitap Yay., Ankara 2009.

MÜVERRİH KORYKOSLU HAYTON, *Doğu Ülkeleri Altın Çağı*, Çev.: Altay Tayfun Özcan, Selenge Yay., İstanbul 2015

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)*, Çev.: Hrant D. Andreasyon, İ.Ü.E.F.Y. Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Harizm", DİA, XVI, İstanbul 1997, 217-220.

SARAY, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", TDA, II, İstanbul 1989, 538-50.

SUBAŞI, Ömer, "XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: "Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia ISSN: 2149-9535.

SUBAŞI, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2015.

TANERİ, Aydın, *Harzemşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

TELLİOĞLU, İbrahim, *XI. XIII. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*, (1. Baskı), Serder Yayınları, Trabzon 2009.

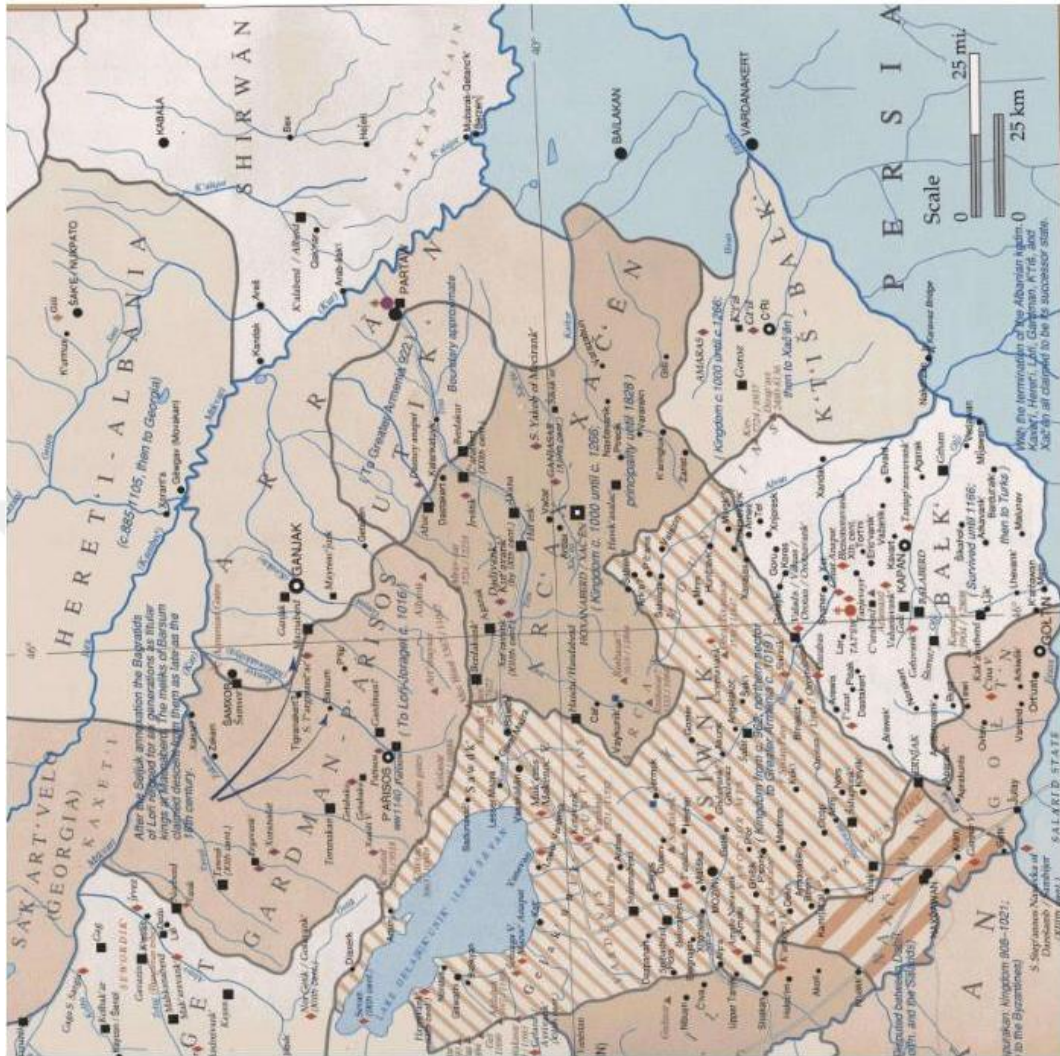
YAZICI, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

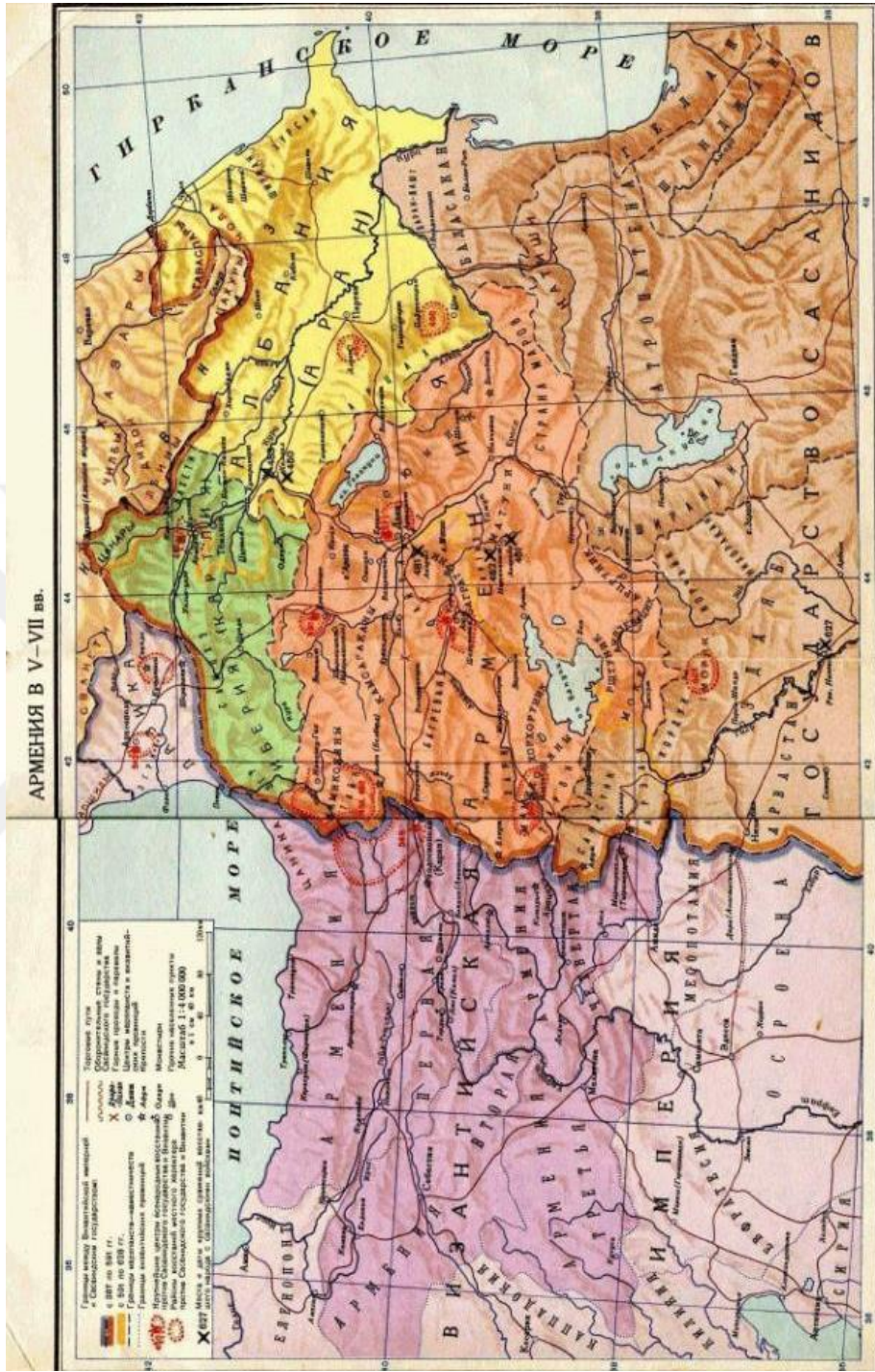
YAZIKSIZ, Necip Asım, *Celâlüttin Harzemşah*, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

HARİTALAR

“Step’annos Orbelean’ın Sisakan Devletinin Tarihi” Kitabının 276-288 sayfalarından alındı

РЕДЕЛЬНЫЕ СТРАНЫ на рубеже XII-XIII вв.

АРМЕНИЯ НАКАНУНЕ МОНГОЛЬСКОГО ЗАВОЕВА

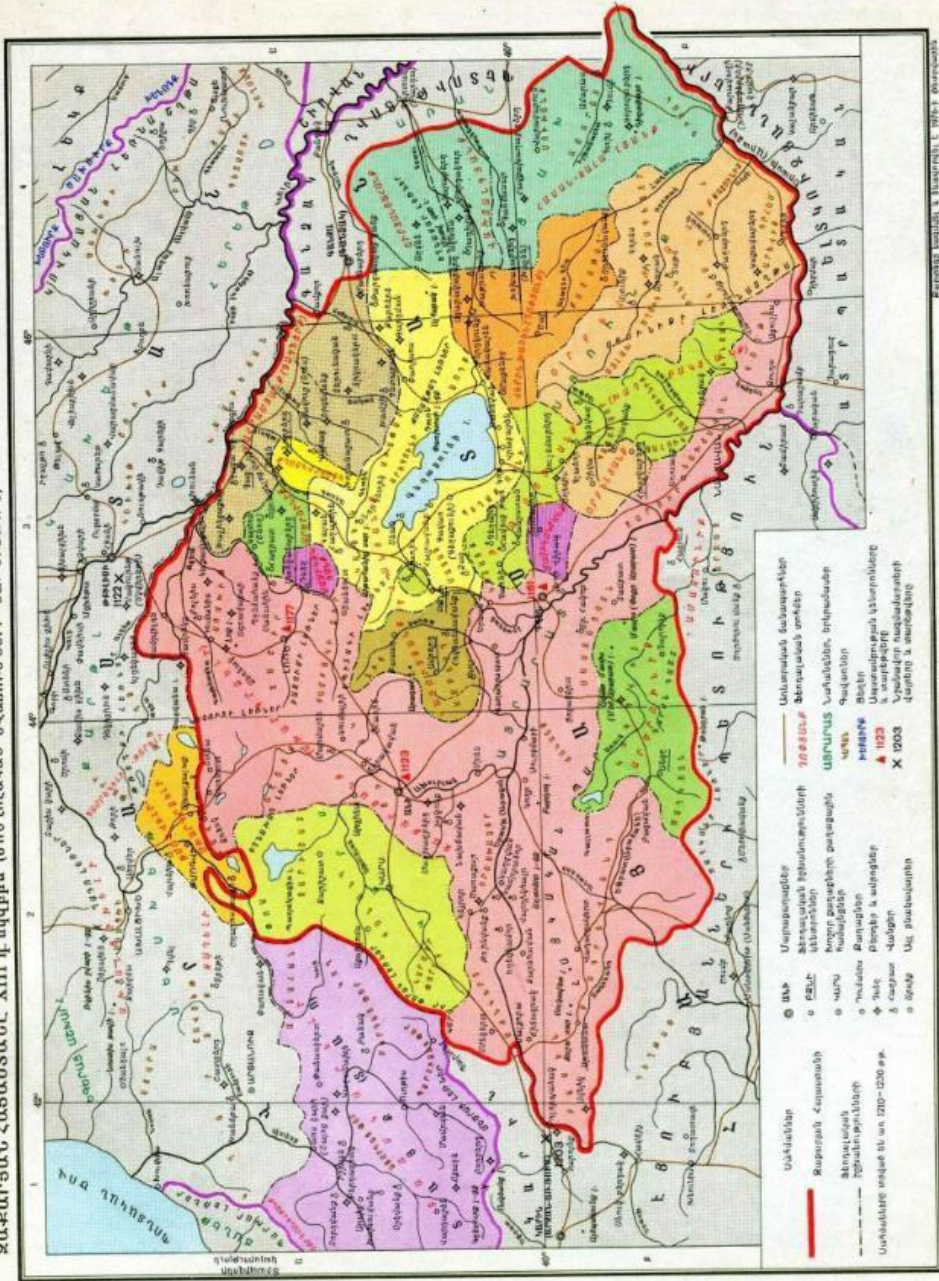

МЕНЯ НАКАНУНЕ МОНГОЛЬСКОГО ЗАВОЕВАНИЯ

ՋԱԼԻՆԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ XIII դ. սկզբին (ՄՈՎՈՒՆԱԿԱՆ ԿԱԿՈՒՄՆԱԵՐԻ ԿԱՌՈՐԳՈՒՄԻՆ)

ՋԱԼԻՆԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ XIII դ. սկզբին
Լեւոնտյան Կ. 1977

ՄԱՍՏՈՒՄ 1 : 2 500 000
0 25 50 կմ